

II. MEŞRUTİYET’TE DEMOKRATİK MUHALEFETİN SONU: ARNAVUT İSYANLARI VE SONUÇLARI

Dr. Suat ZEYREK*

Öz

Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda güç kaybetmeye başlamasıyla birlikte Arnavutlar, yeni arayışlar içine girmişlerdi. Balkanlarda diğer toplumların bağımsızlık çabaları, Arnavutlar arasında farklı davranışlar biçiminde ortaya çıkmıştı. 1878’den itibaren Arnavut ulusal kimliğini oluşturma mücadelesi, Jön Türk muhalefetinin geliştiği döneme rastlamıştı. Arnavutların desteği ile Türkiye’de rejim değişmiş, II. Abdülhamid’in güçlü saltanatı tehdit edilmeye başlanmıştı. Fakat Meşrutiyetten sonra Arnavutların dışlanmasıyla birlikte Arnavutluk’ta gayri memnunlar çoğalmış ve küçük bir azınlığın isteği olan bağımsızlık süreci başlamıştı. Meşrutiyet sürecinde devleti meşgul eden Arnavutlar, hem batılı devletlerin nüfuz alanına girmiş hem de Balkan devletlerini harekete geçirerek, aralarında ittifak yapmalarını kolaylaştırmıştır. Bu da Balkan Savaşı’na giden süreci hızlandırmıştı.

Anahtar Kelimeler: Arnavutlar, Jön Türkler, Meşrutiyet, Malisörler, 1912 Seçimleri.

THE END OF THE DEMOCRATIC OPPOSITION IN THE SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY: ALBANIAN UPRISINGS AND ITS CONSEQUENCES

Abstract

With the start of the Ottoman State to lose power in the Balkans, the Albanians together beyond into new trials. Other communities’ efforts of independence in the Balkans appeared in the form of different behaviours among the Albanians. Since 1878, the Albanian national identity creation challenge. For the lack of Young Turkish era is evolving. With the support of the Albanian regime has changed in Turkey in World War II. Abdulhamid's powerful reign had begun to be threatened. But in no longer on Saturdays, along with Albania after Albanian and a small minority had begun the process of independence with the request. In the process of constitutional and Western States who engage in the State field to penetrate the Albanians as well as invoking the Balkan States, among them entered the Alliance made it easier to perform. This is also the process of Balkan war outgoing.

Keywords: Albanians, Young Turks, Constitutional Monarchy, Malisörler, 1912 Elections.

---

* İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, szeyrek92@hotmail.com.

1. Balkanların Genel Durumu ve Arnavutluk

Balkanlardaki son dönem Müslüman varlığı demografik açıdan kritik bir noktada bulunuyordu. Balkan nüfusunun % 51'i Müslümanlardan oluşmaktaydı. Bir örnek olması bakımından ortalamanın biraz altında olan Kosova, Selanik, Yanya ve Manastır'da 2.932.000 nüfusun 1.353.000'i Müslüman'dı. Edirne'de ortalamanın biraz üstünde olup, 1.134.000 nüfusun 619.000'i Müslüman'dı. İşkodra ise Balkanların Müslüman nüfus açısından en avantajlı bölgesi idi. 89.000 nüfusun 81.000'i Müslüman'dı.¹ Etnik ve dinî karışım Balkanlar'ın her yerinde görülebiliyordu. Balkanlarda etnik ve dinî unsurların çoğunluk olduğu yerler olmakla beraber değişik unsurlar birbirleriyle iç içe yaşamaktaydılar. Balkanlardaki çok dilli ve çok kültürlü yapı Balkan savaşlarına kadar devam etti. Diğer taraftan Osmanlıların Balkan hâkimiyetinin kurulmasında ve devam ettirilmesinde Arnavutların rolü çok önemlidir. Aynı zamanda Avrupa'da Türk hâkimiyetinin dayanak noktalarından olmuşlardır. Yine Osmanlılar bir iktidar düzeni kurarken merkez ve yerel unsurları menfaatleri ölçüsünde birleştirmişlerdi. Gayri Müslim unsurlar millet sistemiyle bütünleşirken Müslüman unsurlar ise hakları eşit olmak üzere siyasi ve ekonomik ayrıcalığı olmadan ülkenin asli unsuru sayılmıştı. Bu devlet yapısı içinde belirli kültürel, dini, etnik ve yerel gruplara "hak" bağlamında herhangi bir siyasi üstünlük getiren bir kurumsal yapı yoktu.²

Siyasal bir ayrıcalık olmamakla beraber 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı merkez yönetiminin zayıflamasıyla birlikte Arnavutlara ayrı bir önem verilmeye başlanmıştı. Bu durum Müslüman Arnavutların Osmanlı yönetim sınıfına dâhil olmaya başlamaları ve etkin bir siyasi konum elde etmelerine neden oldu. Ayrıca Müslüman olmayan Arnavutların mezhepsel olarak bölünmeleri ve çıkarlarının birbirinden farklı olması Arnavutlarda etnik bilincin gelişmesini önleyici bir rol oynadı.³ Müslüman Arnavutlar Osmanlı yönetimine karşı kendilerini daha yakın hissederken Katolik Arnavutlar ise çevredeki güçlerle yakınlaşma çabasına girmişlerdi. Yunanlılar, Arnavutlar ile hemcins olduklarını söylüyorlardı. Aslında hiç alakaları yoktu.⁴ Vatan muhabbetinin yerini din ve mezhep taassubu alınca husumet ve adavet ortaya çıkmıştı. Yine erken tarihlerden itibaren İtalya ile Avusturya'nın ittifakla Arnavutluk'a müdahale fikrinde oldukları ve asker ile ahali arasında

¹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul, Timaş, 2010, s. 454-455. Kazım Karabekir, bu dört vilayette çok farklı bir nüfus oranı vermektedir. İşkodra, Kosova, Yanya ve Manastır'da 4.635 bin nüfusun 3.150 bininin Müslüman olduğunu söylemektedir. Bkz. Kazım Karabekir, *Günlükler (1906 - 1948)*, C.I, İstanbul, YKY, 2009, s. 87.

² Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, s. 279-280.

³ Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 225.

⁴ Vasa Efendi, *Arnavutluk ve Arnavutlar*, İstanbul, 1297, s. 56.

kan dökmek için hainane planlar içinde oldukları görülüyordu.⁵ Müslim, gayrimüslim bazı fasitlerin de Katora'da toplanıp müzakerede bulunacakları ihbarı gelmişti.⁶

Aslında Balkan coğrafyasında önemli ve stratejik topraklara sahip olmaları, Arnavutları Şark Meselesi'nin çözümünde bir anahtar konumuna getirmişti. Şark Meselesi'nde birinci adım Balkanlardaki Türk hâkimiyetine son vermek olduğundan Arnavutları önemi bir kat daha artmıştı. Bazı Arnavut aydınları da Arnavut topraklarının bölünme tehlikesine karşı 1877 yılı sonlarında İstanbul'da, "İstanbul Komitesi" adıyla bilinen ulusal bir komite kurmuşlardı. Bu komitede çok önemli aydınlar vardı. Bu komite Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonucunu izleyerek Osmanlı İmparatorluğu içinde özerk bir vilayet olmasını istiyorlardı. Fakat Ayastefanos Antlaşması ile Arnavut topraklarının bölünmesi gerçekleşmişti. İstanbul Komitesi, bunun üzerine 10 Haziran 1878'de Prizren'de Arnavutların siyasi bir örgütü olarak Prizren Arnavut Birliği'ni kurmuştu.⁷ Prizren Birliği, ulusal bir hareketten ziyade genel bir Müslüman protestosu biçimindeydi. Batılı devletlerin Berlin Antlaşması'nda da Arnavutları umursamaz tavırları devam edince Arnavut aydınları çeşitli dillerde kendilerini tanıtıcı eserler yayınlamaya başlamışlardı. Bu nedenle Osmanlı Devleti Balkanlardaki dayanak ve tutunma noktalarını güçlendirme kapsamında iki Müslüman unsur olan Boşnaklar ve özellikle de Arnavutlara daha yakın olmaya başlamıştı. Fakat buna rağmen burada istikrarlı bir idare kurulamamıştı. 1885'ten 1901 yılına kadar geçen on altı senede bu mıntıkaya 25 komutan tayin edilmişti. Devlet, eksiklikleri takip ettiği politikaların aksaklığından ziyade o mıntıkaya tayin edilmiş komutanların icraat ve şahsiyetlerinde arıyordu.⁸

Çünkü bu yakınlaşmaya karşı Bulgaristan Prensi ile Avusturya İmparatoru Doğu Rumeli Eyaleti ve Bosna-Hersek'ten Osmanlı Parlamentosu'na mebus gönderilmesini men etmek istemişlerdi.⁹ Avusturya, Bosna ve Hersek bölgelerini Sırp ve Karadağ gibi küçük hükümetlere kaptırmayıp kontrolü altına almak ve bu yolla Arnavutluk ve Makedonya'ya el uzatarak Selanik kıyılarına kadar ele geçirmek istiyordu.¹⁰ İngiltere ile Rusya'nın Makedonya ve Arnavutluk'a özerklik verilmesiyle ilgili olarak diğer büyük devletlere bir proje sunma çabası içinde oldukları görülüyordu. Bu projeye Arnavutluk Valiliği'ne bir İngiliz erkân-ı harp atanacak-

⁵ *İSAM Arşivi, Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (HHPE)*, Dosya no:7, Gömlek no:350. (18 Mart 1903)

⁶ *İSAM Arşivi, HHPE*, Dosya no:1, Gömlek no:62. (4 Ağustos 1907)

⁷ Ali Arslan, "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı", *Balkanlarda İslam Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003, s. 55; Şaban Çolaku, *İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine*, XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayrı basım, Ankara, TTK, 1994, s. 1738; Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, İstanbul, Buke, 2004, s. 66.

⁸ *Tasvir*, 7 Eylül 1947, Tefrika 11.

⁹ Edwar Diriyol, *Şark Meselesi, Bidayeti Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, İstanbul, 1328, s. 508.

¹⁰ Mahmut Celalettin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, (Yay. Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul, Bereket yayinevi, 1983, s.139.

tı.¹¹ Makedonya'ya da bir Hıristiyan vali atanması hep gündemde olmuştu. Fakat bu makul bulunmamıştı. Hatta Goltz Paşa da bunun gerekli olmadığını izah etmişti.¹² Çok erken tarihlerden itibaren Arnavutlar arasında Bulgar eşkıyalarıyla birlikte Ergirili Corcis'in ihanet içinde ahaliyi ifsat için şehirden şehre dolaştığı tespit edilmişti.¹³ Şark Meselesi'ne karşı güçlü bir savunma taktiği olarak yeni bir proje olan meşrutiyet sistemi içinde Arnavutlar ve Ermenilerin kazanılması gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nin iradesi ortaya çıkmıştı. İsyanların başladığı günlere rastladığı için Arnavutların beklentilerini karşılamaktan uzaktı. Arnavutluk'ta on dört yıl görev yapan Fevzi Çakmak, "*Müslümanlara ve siyasi emeller beslemeyen gayri Müslimlere karşı izlenecek politika elbette farklı olmalıydı*" tespitini yapmıştı.¹⁴ Ahmet Şerif Bey, "*adaletli bir şiddet ile çözüme karar verildi*" demektedir.¹⁵

Arnavut isyanlarının bazı haklı dayanakları olsa bile Arnavutların ileri gelenlerinden Avlonyalı Süreyya Bey'in tespiti çok önemlidir. "*Bizim hatalarımız da göz ardı edilemez*". Nitekim Şemsi Paşa isyanın sebepleriyle ilgili tespitleri bu itirafla örtüşmektedir. Şemsi Paşa, isyanın sebeplerini iki noktada toplamaktadır. Birincisi, hissiyat-ı İslamiye ve Osmaniyeleri mefkut olup fitratlarının maye-i denaetle yoğrulmaları ve Arnavut müfsitlerinin yabancıların kışkırtmalarına kapılmaları, ikincisi de, sadakatleri olmakla birlikte devletin ve memleketin menfaatlerini idrak edemeyecek derecede cahil olan rüesanın tavırlarıdır. Ayrıca suret-i haktan görünen rüesanın etkisi de unutulmamalıdır.¹⁶ Kumanova Kaymakamı Sabri Bey, Arnavut komitelerinin gelişmeleri takipte idrakten yoksun olduklarını, takip ettikleri politikaların Rusya'nın takip ve tatbik etmekte olduğu politikaların aynı olduğunu anlamayacak kadar gafil olduklarına dikkat çekmişti.¹⁷ Zaten Kuzey Arnavutluk'un hemen her kasabasında Arnavut komitesi tesis edilmiş ve faaliyete başlamıştı. Komiteye rızalarıyla kayıt olmayanlar tehdit ile cebren komiteye üye yapılıyorlardı.¹⁸ Hüseyin Kazım Bey, Arnavutlar bu dine ve vatana ihanet ettiler görüşündedir. Bunun sebebi olarak da Rumeli'nin elden çıkmasına ve altı yüz yıllık hâkimiyetin temelinden sarsılmasına sebep olmalarıdır.¹⁹

Avrupalıların meşrutiyete bakışları ve beklentileri de oldukça farklıydı. Olaya Şark meselesi noktasından bakan oryantalistler meşrutiyeti, "*Batının adet ve*

¹¹ BOA. HR. SYS, Dosya no:200, Gömlek no:18.

¹² BOA. Y. PRK. MYD, Dosya no:26, Gömlek no:97. (14 Nisan 1908 tarihli Goltz Paşa'nın haftalık bir dergide yazdığı "Balkan Meselesi" adlı Almanca makalenin tercümesidir) Bu makalede Goltz Paşa, Makedonya'ya H. Hilmi Paşa'nın atanmasının daha münasip olacağı görüşündedir.

¹³ İSAM Arşivi, HHPE, Dosya no:1, Gömlek no:50. (3 Kasım 1907)

¹⁴ Tasvir, 6 Eylül 1947, Tefrika 10.

¹⁵ Ahmet Şerif, *Arnavutluk'ta, Suriye'de, Trablusgarp'de Tanin*, C.II, (Haz. M. Çetin Börekçi), Ankara, TTK, 1999, s. 1.

¹⁶ İSAM Arşivi, HHPE, Dosya no:7, Gömlek no:346. (3 Kasım 1907)

¹⁷ İSAM Arşivi, HHPE, Dosya no:7, Gömlek no:349. (13 Eylül 1907)

¹⁸ İSAM Arşivi, HHPE, Dosya no:7, Gömlek no:403. (16 Ekim 1907)

¹⁹ Hüseyin Kazım, *Arnavutlar Ne Yapabilir?*, İstanbul, 1330, s. 2.

ahlakının tatbiki ile Osmanlı'da yaşayan milletlerin eşitliği” olarak görüyorlardı. Bundan sonraki süreci şöyle tarif ediyorlardı. “*Türkler, Şark Meselesi kapsamında bundan sonra ya batının hücum ve istilalarına maruz kalacaklar ya da Avrupa medeniyetine girerek mahkûm olacaklardı*”.²⁰

2. Arnavutluk'ta Uygulanan Yanlış politikalar ve Arnavut İsyanlarının Kökenleri Üzerine

Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki politikaları bir yandan sertlik, bir yandan da uyuşukluk şeklinde kendini göstermiş, II. Abdülhamit döneminde itibar edilmeyenler yeni rejim tarafından baş tacı yapılmış, o dönemin saygın Arnavut liderleri de dışlanmışlardı. Gayri memnun Arnavut mebusları ve aydınları arasında millî ve ayrılıkçı arayışlar artmaya başlamıştı. Hâlbuki Meşrutiyetin ilanında daha özerk bir yönetim vaatleri ile harekete kazandırılan Arnavutlar, Resne'li Niyazi'nin eylemini büyük ölçüde desteklemişlerdi.²¹ Aslında İttihatçılar, Arnavutları yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Fakat Arnavutların daha az merkezileşme istemelerinden dolayı ittifak halinde değillerdi. Hatta Arnavutların her türlü modernleşmeye karşı olmaları, İttihatçılar için bir ayak bağı oluyordu. Nitekim Üsküp'te Alman okullarının düzenlediği eğlence, Arnavutların dikkatini çekmiş, bundan dolayı birçok silahlı grup Firzovik'te toplanmışlardı.²² Firzovik yabancı ve silahlı insanlarla dolu idi. Firzovik'e gelen Şemsi Paşa, Belediye reisini çağırarak toplantının mahiyetini ve halkın isteklerini sormuştu. Yapılan tahkikat sonucunda Firzovik'e gelenlerin Avusturya'nın işgal riskine karşı çıkmak ve yurtlarını müdafaa için toplandıkları anlaşılmıştı.²³ Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa tarafından olay yerine gönderilen Kosova Jandarma Komutanı Galip Bey, durumu cemiyet merkezine bildirerek, 15 bin kadar silahlı kişinin bir araya gelmesi olayından cemiyet lehine yararlanmanın yollarını aramaya başlamıştı. Örgütlenmemiş Arnavutlar arasında bulunan İttihatçılar, bu düzensiz ayaklanmayı Meşrutiyet lehine bir gösteri haline getirmeyi başarmışlardı. Firzovik'e kadar civar köyleri ayaklandırı ayaklandırı getirmişlerdi.²⁴

Bu arada Şemsi Paşa'nın Manastır'da öldürülmesi, Nazım Paşa'nın Selanik'te kaçırılması gibi olaylar İttihatçıların artan gücünün bir işaretiydi. Hatta Şemsi Paşa'nın katlinde muhafızı olan Arnavutların rol oynadıkları şayiaları çıkarıldıysa da bunun doğru olmadığı ortaya çıkmıştı.²⁵ Firzovik'te toplanan Arnavutların sayısı da 30 bine yaklaşmıştı. Firzovik'te bazı İttihatçıların Arnavutları övücü ko-

²⁰ Edwar Diriyol, *a.g.e.*, s. 509.

²¹ Bozboru, *a.g.e.*, s. 269.

²² Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, İzmir, 1944, s. 11-12. Fevzi Çakmak eğlencesi Sırp İnas mektebinin düzenlediğini söylemektedir. Bkz. *Tasvir*, 12 Eylül 1947, Tefrika:15.

²³ *Tasvir*, 13 Eylül 1947, Tefrika 17.

²⁴ Bilgin Çelik, *a.g.e.*, s. 99-100.

²⁵ *İSAM Arşivi, HHPE*, Dosya no:4, Gömlek no:223. (12 Temmuz 1908)

nuşmaları ve bazı sözler vermeleri Arnavut rüesasını ikna etmeye yetmişti. Firzovik'ten 20 Temmuz 1908'de Padişaha, meşrutiyetin geri getirilmesini isteyen bir ultimatoma göndermişlerdi.²⁶ Balkan topraklarında padişahın etkisini azaltıcı propagandalar hızla devam ediyordu. Öyle bir noktaya gelindi ki, Manastır'da bir Yüzbaşı olan Ziya Bey tarafından 101 pare top atışı ile Kanun-i Esasi, 22 Temmuz'da ilan edilebilir hale geldi. Bunu Selanik, Preşova ve Köprülü gibi yerlerdeki fiili durumlar takip etmişti. Arnavutların bir kısmı anayasayı sevinçle karşılarken, bir kısmının da durumdan hiç memnun olmadığı görülmüyordu. Aslında esas sorun, Arnavutların rahatsızlığı, yeni rejimin birçok tecrübesiz ve dirayetsiz idareciyi sırf İttihatçı oldukları için Arnavutluk'a göndermiş olması ve bunların yanlış uygulamalarının Arnavutların tepkisine neden olmuş olmasıydı.²⁷ Kaldı ki Firzovik "besa" sı Arnavutların Osmanlılığa ve meşrutiyete bağlılıklarının bir delilinden başka bir şey değildi. Firzovik besası, padişahı her türlü tecavüz ve taarruzdan masum sayarak, Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konulmasını ve millet meclisinin açılmasını istiyordu. Fakat Padişah'tan anayasanın ve meclisin açılmasını nezaket içinde isteyen özelliğinin dışında bir isyan havası içinde Yıldız'da korku meydana getirilmişti.²⁸ Padişah, bütün bu baskı ve tehditler karşısında çaresiz ve dayanaksız kalarak "akıntının suyuna gideceğim" diyerek tebanın taleplerine uygun bir cevap vermeyi kararlaştırdığını 24 Temmuz'da gönderilen bir irade ile kabul etmişti. Artık ülkede meşrutiyet ilan edilmişti.

1908 seçimleri için İttihatçıların Arnavutluk seçim çevrelerinde yürüttükleri kampanyalar, Arnavut milliyetçilerinin tepkilerine neden oluyordu. 31 Mart Olayı'ndan dolayı bir kısım Arnavut askerlerinin asılmalarıyla başlayan süreç Arnavutlar arasında birlik arayışını hızlandırdığı gibi Arnavutluk hareketinin başında bulunan İsmail Kemal, Esat Toptani, Hasan Priştine, Müfit ve Süreyya Flora gibi ileri gelenlerin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmasına neden olmuştu. Bu durum açıkça İttihat ve Terakki'ye karşı bir tavırdı. Kosova'ya vali olarak atanan, esasen bir komitacı olan Mazhar Bey'de halktan uzak bir tavırla Üsküp'ü imar etmek bahanesiyle hiçbir yerde olmayan bir "Oktruva" vergisi koymaya çalışması ve sakal ve yumurta gibi bazı vergiler koyacağı şeklinde şayialar çıkması isyanı tetiklemeye yetmişti.²⁹ Kazım Karabekir, karargâha gelen köylülerin, "Yumurta, sakal ve oruçtan başka, karısıyla beraber olanlardan ilk defasında 5, sonralarında 4 metelik

²⁶ Bilgin Çelik, *a.g.e.*, s. 101.

²⁷ Müfid Şemsi, *Şemsi Paşa, Arnavutluk ve İttihat - Terakki*, İstanbul, Nehir, 1995, s. 19.

²⁸ Suat Zeyrek, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, İ.Ü. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, 2012, s. 25.

²⁹ İ. Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.4, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1972, s. 382; Lütfi Simavi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim*, İstanbul, Örgün Yayınları, 2004, s. 93; Şeyhülislam Cemalettin Efendinin *Hatırat-ı Siyasiyesi*, Dersaadet, 1336, s. 20; Harp Akademileri Komutanlığı, *Balkan Harbinden Günümüze Bakış*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1995, s. 31. Bu kitap bundan sonra "Balkan Harbinden Günümüze" olarak kısaltılacaktır.

verilecek” dediklerini nakletmektedir.³⁰ Arnavutluk’ta açılan çok sayıda gazete ve cemiyetin kapatılmasının bu isyanların çıkmasında önemli rol oynadığı biliniyordu. Bu arada Arnavut çeteleri emniyeti ihlal etmekte buna Rum ve Bulgar çeteleri de destek vermekteydi. Çetelerin her tarafta varlık göstermeleri unsurlar arasındaki nifak ve adaveti körüklüyordu.³¹

Böylece ülke genelinde teşkilatlanmış Arnavut Komiteleri’nin halk üzerindeki etkileri artmış, bu da bağımsızlık sürecini başlatmıştı. Pirlepe, Ohri ve Debre Müslümanları II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesini hoş karşılamadıklarını izhar etmişlerdi. İttihat ve Terakki’nin yanlış politikaları da bu süreci hızlandırmıştı. Seçimlerde kendi adaylarının kazanabilmeleri için kanunsuz yollara başvuran İttihatçılar, muhalif Arnavut mebus adaylarını meclis dışında bırakmışlardı. Celal Nuri, bunu İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en büyük hatası olarak görür ve Arnavut ve Arap fırkalarının hırpalandıklarını söyler. Celal Nuri bunu bir cinayet olarak görür ve bu cinayeti tarihin affetmeyeceği görüşündedir.³² Diğer taraftan Padişahın Arnavutların gönlünde özel bir yeri vardı. Arnavutlar, iktidarın değişmesine evet, padişahın değişmesine hayır demelerine rağmen Abdülhamit tahttan indirilmişti. Arnavutlar da bu olayda kendilerini kandırılmış hissediyorlardı.³³ 20-26 Ağustos 1909’da toplanan Elbasan Kongresi Arnavutluk için bir dönüm noktası olmuş ve Kongrede bazı kararlar alınmıştı: “Arnavutluk’a atanan mahalli memurların Arnavutlardan olması, okullarda derslerin Arnavutça yapılması gibi”.³⁴ Zaten Arnavutluk, yakın ve büyük devletlerin yoğun propagandasına açık olduğundan isyana yatkın bir bölgeydi. Arnavutluk, Rumeli’nin en mühim ve nazik bir parçası olduğu için her türlü tecavüzdən korunması, ticaret, ziraat ve sanayinin himayesi gerekirdi. Adalet ve emniyet de gerektiği gibi yapılamadı. Hâlbuki önceleri Osmanlı Devleti’ni tehdit eden bir savaşta bile Arnavutluk’un muhafazasına önem veriliyordu.³⁵ Çünkü Türkiye’nin Balkanlardaki hâkimiyetinde Arnavutluk kilit bir konumdaydı. Arnavutların kışkırtılma ya da başka sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti aleyhine dönmelerini önlemek ve onlara kazanmak amacıyla II. Abdülhamit muhafız alayını dahi Arnavutlardan kurmuştu. Padişahın Cuma selamlığı, görkemli uniformalar

³⁰ Kazım Karabekir, *Günlükler*, I, s. 134.

³¹ İSAM Arşivi, HHPE, Dosya no:12, Gömlek no:714. (26 Temmuz 1909)

³² Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal, Mesail-i Siyasiye 2*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaası, 1331, s. 70.

³³ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990, s. 164.

³⁴ Genelkurmay Atase Başkanlığı, *Balkan Harbi (1912-1913), Garp Ordusu, Vardar Ordusu ile Ustruma Kolordusunun Harekât ve Muharebeleri*, C.III, Kısım: I, Ankara, 1979, s. 357. Bu eser bundan sonra “*Balkan Harbi Garp Ordusu C.III/ I*” olarak kısaltılacaktır. Danişment, *Kronoloji 4*, s. 382; Ş Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa*, C.II, Remzi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 196-197.

³⁵ *Sait Paşa’nın Hatıratı*, s. 415.

içindeki Arnavut kökenli muhafız birliği eşliğinde Yıldız Camii'ne gelmesiyle başladılar.³⁶

Balkan Hıristiyan ahalisinin amansız düşmanı olan Arnavutlar, II. Abdülhamit tarafından bölgedeki isyanlara karşı kıymetli bir silah olarak kullanılmıştı.³⁷ Balkanlardaki ayaklanmaları bastırmak için buraya özel yetkilerle gönderilen kişilerin bile Arnavut olmasına dikkat ediliyordu. Şemsi Paşa bunlardan biriydi. Balkanlardaki her milletin bağımsızlık için bayrak açtığı günlerde Arnavutların devlete sadık kalmaları önemli bir güvenceydi. Nitekim Kosova bölgesi Arnavutlarının Bulgarlarla işbirliği yapmadıkları, Müslüman olmayan Toskalardan³⁸ bazılarının ise Manastır'da Bulgar eşkıyası ile işbirliği içinde oldukları görülüyordu.³⁹ Ayrıca İtalya'nın Toska Arnavutlarını iğfale çalıştığı, Ohri'de jandarma tensikatında görevli İtalyan binbaşının Arnavutlar arasında ve Bulgar ahaliyi ifsada çalıştığı tespit edilmişti.⁴⁰ Müslüman Arnavutların otoriteye hala sadık olmaları ve bu yöndeki tutumları, diğer Sırp, Karadağ, Rum ve Bulgar toplumlar üzerinde de etkili oluyordu. Osmanlı Devleti sözlerine sadık, sağlam yapılı ve savaşçı Arnavutların yardımıyla Balkanlardaki isyanları kolaylıkla bastırabiliyordu.⁴¹ II. Abdülhamit "*hamiyet, gayret, şecaat ve selabet ile ser-efraz*" olarak gördüğü Arnavutları Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki topraklarının muhafazasında en güvenilir yardımcıları olarak vasıflandırmaktaydı.⁴²

Osmanlı Devleti için Balkanlarda Arnavutların Anadolu'da da Kürtlerin özel bir yeri vardı. Kürtleri Asya'daki Hıristiyanlara, Arnavutları da Balkanlardaki Hıristiyanlara bekçi tayin etmişti. İkisi de aynı ayrıcalıklardan yararlanıyorlardı. Vergi vermezler, askerlik yapmazlardı.⁴³ Arnavutlar bir çeşit kendi içlerinde serbestlerdi. "Dokalin" denilen milli yasa bir ile aralarındaki sorunları çözerlerdi.⁴⁴ Arnavutlar arasında gönüllü askerlik yapanlar çoğunlukta idi. Arnavutları hoş tutmak manasında silah taşımalarına izin verilmişti. Kuşkusuz Arnavutları kazanmak

³⁶ Mehmet İpşirli, "Osmanlılarda Cuma Selamlığı: Halk-Hükümdar Münasebetleri Açısından Önemi" Prof. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, 1991, s. 462-464.

³⁷ Hans Rohde, *Asya İçin Mücadele Şark Meselesi*, (Çev. Nihat), İstanbul, Askeri Matbaa, 1932, s. 45.

³⁸ Güney Arnavutluk'ta yaşayan şehirliler. Daha kibar görümlü kişilerdir. Bunlar Müslüman ya da Ortodoks'turlar. Müslüman olanlar genellikle Bektaşî'dir.

³⁹ BOA. TFR. I. KS, Dosya no:177, Gömlek no:17678.

⁴⁰ İSAM Arşivi, HHPE, Dosya no:14, Gömlek no:942.

⁴¹ İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1988, s. 54.

⁴² Cezmi Eraslan, "Osmanlı Devleti'nin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması", *İ.Ü. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı:13, İstanbul, 2008, s. 67.

⁴³ Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, Sander Yayınları, İstanbul, 1975, s. 183; Richard Hall, *Balkan Savaşları 1912 – 1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, İstanbul, Homer Yayınları, 2003, s. 11.

⁴⁴ *Balkan Harbinden Günümüze*, s. 30.

amacıyla verilen bazı haklar eşitlik ilkesine uygun düşmemekle beraber devam ettiriliyordu. Meşrutiyetten sonra yeni anayasa uygulanmaya başlayınca yukarıda belirtilen ayrıcalıklar kaldırıldı. Bütün ayrıcalıkları hak gibi kabullenmiş olan Arnavutlar aniden yapılan bu değişikliklerden büyük öfkelere kapıldılar. 1908 Darbesi'nden sonra bu ayrıcalıkları istemeyen İttihatçılar, hükümetin kuvvet ve kudretine hürmetkâr olunmasını ve Türkiye'de yaşayan bütün halkın eşit haklara sahip olmasını istiyorlardı. İsa Bolatin gibi Arnavutların ileri gelenleri ile muhalif oldukları için seçilmeleri önlenen mebus adaylarının tahrikleri de buna eklenince, iş çıkırından çıkmaya başlamıştı.⁴⁵ Arnavutluk'tan muhalif mebus çıkmasına izin verilmezken bu defa isyanlarla karşı karşıya kalınmıştı. Hükümet, bütün kuvvetini isyanları söndürmekle geçirdiğinden diğer işleri yapmak için vakit kalmamıştı. Rumeli'de ve Arnavutluk'ta idare, idare-i maslahatçılığa dönüşmüştü.⁴⁶

İttihatçılar, meşrutiyetin ilan sürecinde birlikte oldukları, güç birliği yaptıkları azınlık ya da Müslüman gruplarla çok geçmeden çatışma içine girdiler. Farklı grupları bütünüyle iktidardan uzak tutmak istemeleri onların isyan girişimlerine neden olmuştu. Meşrutiyet döneminde ayrıca tek tip bir yönetim anlayışı uygulanmaya çalışılıyordu. Yemen, Makedonya ve Arnavutluk gibi birbirine benzemeyen ülkeler ve halkları aynı basmakalıp bir idare çemberi içine alınmakla adeta isyana itiliyorlardı.⁴⁷ 1909 yılı başından itibaren ilk kıpırdanmalar Debre, Firzovik ve Priştine gibi Arnavut bölgelerinde başlamıştı. Hükümet aldığı bazı önlemler yanında hemen örfi idare yoluna gitmişti.⁴⁸ Arnavutluk isyanında Vali Mazhar Bey'in mali baskı siyaseti yanında İttihat ve Terakki'nin merkezileştirme çabaları da etkili olmuştu.

Meşrutiyetten umduğunu bulamayan ve tepkisini çok sert bir şekilde gösterenler ilk olarak Arnavutlar olmuştu. Balkan Savaşı'na kadar geçen dört yıllık süreçte dört ayaklanma çıkarmışlardı. Arnavutlar adeta yeni rejimin imtihanı olmuştu. İttihatçılar, II. Abdülhamit'in güçlüğüle Türk idaresine bağladığı Arnavutlara karşı asayişli sağlamak adına bazı tedip hareketlerine girişmişlerdi. Maalesef Meşrutiyet sonrası hükümetler isyan hareketlerini tedip vesilesi saymışlardı. Bundan dolayı isyanların gerçek sebepleri hakkında tetkik edilememişti. Abdülhamit'in Arnavut muhafız kıtası lağvedilmiş, İstanbul'da memuriyet ve mevki sahipleri görevlerinden uzaklaştırılmıştı. Ayrıca Arnavutluk'ta sükûneti temin için halkın elinde bulunan silahlar da güya ıslahat yapmak bahanesiyle toplanmaya başlanmıştı. Arnavutluk'ta idare-i örfiye ilan edilerek binlerce masum Arnavut idam, hapis,

⁴⁵ L. Simavi, *a.g.e.*, s. 93.

⁴⁶ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaası, 1331, s. 142-143.

⁴⁷ Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, C.3, Damla Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 132.

⁴⁸ *BOA. DH. MKT*, Dosya no:1301, Gömlek no:19. (24 Ağustos 1910 tarihli Kosova Vilayeti'ne gönderilen şifre)

işkencelerle itlaf edilmişti. Bu karar bardağı taşıran son damla olmuştu.⁴⁹ Silah toplanması işine ağır eleştiriler gelmişti. Cemiyete mensup zabıtların şahıslarına servet edinmek için yaptıkları idi. Toplanan silahlar çarşı pazarlarda teşhir edilerek satılıyorlardı.⁵⁰ Silahlar Müslüman Arnavutlardan toplandığı halde Sırbistan başında bu olay, silah toplamanın bir bahane olduğu, esas amacın Hıristiyanlara baskı uygulamak olduğu şeklinde değerlendirilmişti.⁵¹ Aslında bu hatadan hemen dönmek için bir fırsat olabilirdi. Daha önce de Rumeli Vilayetleri Nizamnamesi adıyla hazırlanan bir ıslahat programında Müslüman Arnavutların durumlarını iyileştirici düzenlemeler rahatsızlıklara neden olmuştu. Islahat projesi kapsamında Hıristiyan Avusturyalı jandarmaların görev almaları Arnavutlar arasında tepkilere neden olmuştu.⁵²

Arnavutluk isyanı Karadağ için bir fırsat olmuş ve Katolik Malisörlerini destekleme imkânı bulmuştu. Arnavut Mebusları isyan kalkışmasını ihtiyatlı bir şekilde çözmek için Meclis-i Mebusan'da itaatin gereklerini Arnavut halkına anlatmak için bir "Heyet-i Nasiha" kurulmasını istemişlerdi. Olayların tahkik edilmeden şiddete başvurulmasının Rumeli'nin anahtarı konumunda olan Arnavutluk'u mahvı perişan edeceği ifade edilmiş, fakat kabul görmemişti.⁵³ İttihat Hükümeti ise bunu reddetmiş cezalandırma yolunu seçerek askeri bir tedip hareketine karar vermişti. Hâlbuki Arnavutluk'un bir nevi ağırlık merkezi durumunda olan İpek'in Müslüman ahali Harbiye Nezareti'ne müracaatla devletin her türlü işine amade olduklarını bildirmişlerdi.⁵⁴

Hıristiyan unsurların uluslaşma akımları ve bunun dış desteklerine rağmen Müslüman unsurların bundan etkilenmedikleri söylenemez. Müslüman unsurlar arasında milliyetçiliği ilk duyanlar yine de Arnavutlar olmuştu.⁵⁵ Çünkü Avusturya, Arnavutlar arasında milli hisleri uyandırmadan Sırp nüfuzuna karşı muhalif bir unsur olarak kullanmak istiyordu. Bu yüzden anarşiye dönük yoğun bir propaganda yapıyordu. Arnavutluk'ta Avusturya kadar etkili bir ülke de İtalya idi. İtalya Arnavutluk'u kendi toprakları gibi görüyor ve başka bir ülkenin nüfuzu altına girmesini istemiyordu. Zaten Arnavutluk ve Trablusgarp hakkında Avusturya ve İtalya nazırları arasında çok erken tarihlerde gizli bir müzakere yapılmıştı.⁵⁶ Burada İtalya'ya Arnavutluk'ta bir nüfuz alanı oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılıyordu. İtalyanların

⁴⁹ Hans Rohde, *a.g.e.*, s. 45; Mehmet Selahaddin Bey, *a.g.e.*, s. 47.

⁵⁰ Müfit Şemsi, *a.g.e.*, s.108.

⁵¹ BOA. DH. MUI, Dosya no:107, Gömlek no:44. (2 Temmuz 1910)

⁵² Gül Tokay, *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 69.

⁵³ *Şeyhülislam Cemalettin Efendinin Hatırat-ı Siyasiyesi*, s. 20; Nilüfer Hatemi, *Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 79.

⁵⁴ BOA. DH. MUI, Dosya no:80-3, Gömlek no:12. (23 Mayıs 1910 tarihli Diyarbekir Vilayeti'ne gönderilen şifre)

⁵⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1985, s. 151.

⁵⁶ BOA. Y. PRK. ML, Dosya no:28, Gömlek no:37. (26 Temmuz 1907)

çok daha eskilere dayanan bir bağları vardı. Burada papazların kontrolünde Arnavutça ve İtalyanca eğitim yapan çok sayıda okullar açmışlardı.⁵⁷ İtalya'nın Arnavutluk meselesine yakın alakası daha çok Adriyatik Sahili'nde bulunmasından dolayı bu denizi bir iç deniz haline koyarak başka bir devlet rekabetine meydan vermemek emelinden geliyordu.⁵⁸

Bu bölgenin dış güçlerin her türlü tahrik ve kışkırtmasına açık olduğu ve özellikle İtalya tarafından silah ve gönüllü ihracı biliniyordu.⁵⁹ Buna rağmen Arnavutluk'ta yönetim hatalarında ısrar ediliyordu. Birincisi, Arnavutların elinde bulunan silahların toplatılmasıyla Türkiye aynı zamanda büyük bir savunma gücünün ortadan kaldırılmasıyla karşı karşıya kalmıştı. İtalyanların Trablusgarp'ı işgali sebebiyle Akdeniz yolu askeri sevkiyata kapanmıştı. Diğer taraftan önemli bir askeri kuvvetin Anadolu sahillerini muhtemel bir İtalyan işgaline karşı muhafaza etmekle meşgul olması gibi sebepler Balkanlarda Bulgar ve Sırp'ların Makedonya'yı paylaşmak için ittifak kurmaları sürecini başlatmıştı.⁶⁰ Ergiri Mebusu Müfit Bey, Balkanlardaki Slav devletlerinin siyasi ittifak teşebbüslerine dikkat çekmiş ve Hariciye Nezareti'ni uyarmış, bu hususta bir tedbir alınıp alınmadığını sormuştu. Müfit Bey'in takriri üzerine çok sayıda mebus, Balkanlarda ittifak olması halinde her an bir saldırıya geçebilecekleri yönünde ikazlarda bulunmuşlardı.⁶¹ Arnavutlar üzerine yürütülen askeri hareketler halkta merkezi otoriteye karşı duyulan nefreti artırmış ve eylemcilerin gücüne güç katmıştı. Silahların toplatılmasına bir anlam veremeyen Arnavutların direnişine çok sert mukabelede bulunuluyordu. Hâlbuki Mahmut Şevket Paşa: “Biz Arnavutların Balkanlardaki kıymetini takdir ederiz, toplayacağımız martın gibi kıymetsiz silahların yerine mavzer vereceğiz, şu kadar ki debboylar yapacağız ve debboyları rüesayı mahalliyeye tevdi edeceğiz, bu suretle Arnavutlar yeni silah sahibi olacaklar” demişti.⁶² Bu sözlerle Arnavutlar bir süre teskin edildiyse de Arnavutluk'ta gün geçtikçe askeri harekâtın genişlemesine neden oluyordu. Bir de toplanan silahların bölgedeki Hristiyan ve Makedonya Komitecileri'ne satıldığı söylentileri, durumu daha da gerginleştirmiş ve ciddi bir ayaklanmaya neden olmuştu.⁶³ Rumeli'de yaşayan 4 200 000 nüfusun 2 690 000 bini Müslüman ve siyasi emeller peşinde koşmayan gayri Müslim, Ulah ve Yahudilerden olu-

⁵⁷ Vasa Efendi, *Arnavutluk ve Arnavutlar*, s. 77.

⁵⁸ Hans Rohde, *a.g.e.*, s. 46; Şarl Velay, *Anadolu'nun İstikbali ve Akdeniz Meselesi*, (Mütercim Yusuf Ziya), Dersaadet, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1329, s. 58.

⁵⁹ *BOA. MV*, Dosya no:152, Gömlek no:77. (23 Mayıs 1911)

⁶⁰ Mehmet Selahattin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İstanbul, İnkılâp, 1989, s. 47.

⁶¹ *MMZC*, İnikad:5, Devre:1, s. 53-56. (21 Kasım 1909)

⁶² Hasan Basri, *Arnavutluk ve Buhran-ı Osmanî*, yy., 1329, s. 16-17.

⁶³ Hatemi, *a.g.e.*, I, s. 79. Fevzi Çakmak, Arnavutlardan toplanan silahların diğer milletlere dağıtılıp satıldığı rivayetlerinin engellenmesini, eşitliğin sağlanmasını, adil davranarak her milletin silahlarının toplanması ve el koyma işleminde Sırp, Arnavut, Yunan ve Bulgar gibi ayrımların yapılmasını ister. Fakat bu öneri hükümetçe reddedilir. Bkz. Hatemi, *a.g.e.*, I, s. 82.

şuyordu. Kalan 1 510 000'ni siyasi emeller peşinde koşan Rum, Bulgar ve Sırp-
dan oluşuyordu. Müslümanları kazanmaya yönelik politikalara önem verilmemesi,
onların da Sırp, Rum ve Bulgar tarafına yaklaştırdı.⁶⁴ Sadece Arnavutlara uygula-
nan bu askeri ve siyasi önlemin büyük bir hata olduğu Balkan Savaşı sırasında
ancak anlaşılacaktı.

3. Arnavutluk Üzerine Yapılan Plansız Askeri Operasyonlar

Arnavutluk bölgesi, uzun zamandır Avusturya, İtalya, Sırbistan, Bulgaris-
tan, Yunanistan ve Karadağ gibi devletlerin propagandaları nedeniyle Osmanlı
hâkimiyetine karşı isyana fırsat arayan bir bölge haline gelmişti.⁶⁵ Sırp-
lar da olası bir savaşta Arnavutları yanında tutmak amacıyla silah ve para yardımında bulun-
yordu.⁶⁶ Kuzey Arnavutluk'taki isyanlara karşı Cavit Paşa, 1909 Mayıs'ında başlat-
tığı askeri harekâtı Eylül aylarına kadar sürdürdü. Halk hiçbir mukabelede bulun-
mamış ancak Sultan Hamit idaresinin iadesini istemişlerdi.⁶⁷ İsyancılar bastırılırken
önemli bir zaafıta ortaya çıkıyordu. İsyancı elebaşları ve sergerdelerin önde gelenleri
yakalanmayıp, makine başına çağrılmakta İstanbul'dan bazıları bunlarla irtibat
kurmakta ve bir daha yapmayacağına söz alınarak bağışlanmaktaydı.⁶⁸ Bunun etki-
siyle geçici bir süre ülkede nispeten bir sükûnet başlıyordu. Olayın üzerinden biraz
zaman geçmesinden sonra bazı iddialar ortaya atılmakta ve suçlamalar başlamak-
taydı. Cavit Paşa'nın Arnavutluk'taki icraatında lüzumundan fazla şiddet gösterdiği
ihbar ve iddia edilmişti.⁶⁹ 1910 ilkbaharında on iki Arnavut aşireti ortak hareket
kararı almışlar ve Kaçanik geçidini tutmuşlardı. 5 bin Arnavut Kaçanik geçidini
işgal ederek, Üsküp-Metroviçe demiryolu hattını, dolayısıyla Mürettep Kosova
Kolordusu'nun irtibat hattını kesmişlerdi.⁷⁰ 1 Nisan 1910'da toplanan az katılımlı
Manastır Kongresi de Arnavutluk'un muhtariyeti hakkında bir program neşretmiş
ve Latin harflerini ön plana çıkarmıştı.⁷¹

Kaçanik geçidinin on gün içinde tekrar kontrole alınmasıyla isyan önemini
kaybetmişti. Zaten Arnavutlar da hiçbir yerde ciddi bir mukavemette bulunmamış-

⁶⁴ *Tasvir*, 6 Eylül 1947, Tefrika 10.

⁶⁵ Danişment, *Kronoloji*, 4, s. 382.

⁶⁶ Feroz Ahmad, "Lev Troçki'nin Yazdıkları", *Tarih ve Toplum*, sayı:17, Mayıs 1985, s. 15.

⁶⁷ Abdurrahman Nafiz, Kiramettin, *1912 - 1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması*, C. I ve II, Ankara, 2007, s. 137. Erik J. Zürcher ise "1909 yılında Kuzey Arnavutluk ve Kosova'da üç isyan çıkmıştı" der. Aslında bahsedilen isyanlar 1910 yılına aittir.

⁶⁸ Ahmet Şerif, *Arnavutluk'ta, Suriye'de, Trablusgarb'de Tanin*, C.II, Ankara, TTK, 1999, s. 13.

⁶⁹ *BOA. DH. MUI*, Dosya no:124, Gömlek no:1. (18 Nisan 1911); Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 522. Pall Mall adındaki İngiliz gazete-
si, aşırı şiddete rağmen, Türklerin tüm yanlışlarına rağmen askeri yetenekleri ve düzen anlayışla-
rıyla devleti yönetebileceklerini belirtmektedir. Bkz. Önder Kocatürk, *Osmanlı - İngiliz İlişkileri-
nin Dönüm Noktası, C.1, (1911-1914)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 66.

⁷⁰ Nilüfer Hatemi, *a.g.e.*, I, s. 79.

⁷¹ Bilgin Çelik, *a.g.e.*, s. 263-264.

lardı.⁷² Buna rağmen her yerde halkın elinde bulunan silahlar toplatılıyordu. 79 bin kadar silah toplanmıştı. Ordunun İşkodra ve Manastır üzerindeki harekâtı da devam etmiş ve bu vilayetler halkının silahları da toplanmıştı. Zaman zaman sert tedbirler alınması üzerine bir gazete ilginç bir yorum yapmıştı: “Arnavutluk’ta asayişin iade edildiği zan olunduğu bir zamanda yeni bir ihtilal baş gösterirse badi-i hayret olmaz ki, bu mülâyemet ve kararsızlığın can bahasına olarak en ziyade seyyiesini Türkler çekecek” demişti.⁷³ 1910 Arnavutluk isyanını meclisteki görüşmeleri sırasında Üsküp Mebusu Sait Efendi, olayların gerçek nedenini şöyle izah etmişti: “Ahalinin orada geçen sene icra edilen harekâtı askeriyede askerinin meşrutiyet namına kendilerine zulmedeceğini anlaması”dır.⁷⁴ Haksız da değildi. Kazım Karabekir, günlüklerinde 30 Nisan 1910 için, “Bugün şiddetli müsademe” demektedir.⁷⁵ Bugünlerde Tanin’de ilginç bir makale yayınlanmıştı. “Bugün için birbirimize ciddi besa”⁷⁶ vererek hepimiz cemiyetin yolunda birleşelim. Vatanımızı kahramanca koruyalım. Hepimiz tek sesle Allaha dua edelim. Yaşasın hürriyetle Arnavutluk, mahvolsun İstanbul müfsitleri diyelim”.⁷⁷

Fakat aynı Arnavutlar 26 Mayıs 1910’da Firzovik’te Girit için miting yapmışlardı.⁷⁸ Burada Arnavutlar için yanlış yapılan ve uygulanan bir politika olduğu açıktı. Burası için kuvvetli bir hükümet, adaletli mahkemeler, namuslu memurlar, okullar ve nasihatçilere ihtiyaç vardı.⁷⁹ Makedonya’da Rumlar ve Bulgarlar her türlü silahla mücehhez iken Arnavutların silahını toplamak, Osmanlı Devleti için kendi bindiği dalı kesmekti. Çeteler Kanunu sanki sadece Arnavutlara uygulanıyordu. Arnavutlardan toplanan askerler Erzurum ve Yemen’e sevk edilmişti. Gilan, Resne ve Prizren redif taburlarının Havran’a sevk edilerek, yapılacak harekât ve harice karşı Arnavutlardan nasıl istifade edileceğinin bir anlamda test edilmesi amaçlanıyordu.⁸⁰ Askerlikten muaf bu insanları uzak yerlere göndererek onları faydalı bir unsur haline getirmek mümkün mü?⁸¹ Bu durum en çok Avusturya ve İtalya’nın işine yarıyordu.

⁷² Abdurrahman Nafiz, Kiramettin, *İşkodra Savunması*, s. 138-139.

⁷³ *BOA. HR. SYS*, Dosya no:136, Gömlek no:21. (26 Haziran 1910 tarihli “Çetnik Veseynik” gazetesinin tercüme hali)

⁷⁴ Bilgin Çelik, *a.g.e.*, s. 386.

⁷⁵ Karabekir, *Günlükler, I*, s. 135.

⁷⁶ Şemseddin Sami’nin *Kamus-i Türki*’sinde, “besa”yı Arnavut ahd ve peymanı olarak, besa vermeyi de taahhüt etmek olarak açıklamıştır. *Kamus-u Türki*, Dersaadet, 1317, s. 292.

⁷⁷ *Tanin*, 23 Mayıs 1326/5 Haziran 1910, no:632.

⁷⁸ Karabekir, *Günlükler, I*, s. 143.

⁷⁹ *Tanin*, 4 Haziran 1326/17 Haziran 1910, no:644.

⁸⁰ Karabekir, *Günlükler, I*, s. 170.

⁸¹ Ahmet Hamdi, *Arnavutluk Hakkında Mütalaa-i Muhtasara*, İstanbul, Matbaa-i Orhaniye, 1920, s. 17.

Arnavutluk Harekâtı sırasında, Kosova ve İşkodra civarındaki malisörlerin⁸² bir kısmı Karadağ'a kaçarak oraya sığınmışlardı. Karadağlılar bu malisörleri Türkiye'nin aleyhine olarak beslemeye başlamışlardı.⁸³ Merditalılar'ın⁸⁴ isyanını fırsat bilen malisörler sınırı geçerek içerdekilerle birleşmişlerdi. Bu birlikler Karadağlılar tarafından silahlandırılmışlardı. Bunun üzerine İstanbul'da hükümet telaşa düşmüş ve Şevket Turgut Paşa komutasında bir kolordu teşkil edilmişti. Bu arada Şevket Turgut Paşa'nın hizmetine giren Fevzi Çakmak, böylesine dağlık bir arazide hemen askeri bir harekâta geçilmemesini, aksi halde çok kayıp verileceğini rapor etmişti. Fevzi Çakmak'ın tavsiyeleri dikkate alınarak daha tedbirli davranılmış ve toptan bir hareketten vazgeçilmiştir. Asilerin evlerine dönmeleriyle birlikte, fazla kan dökülmeden Kaçanik Boğazı açılmış ve 1910 Ağustosunda düzen yeniden sağlanmıştı.⁸⁵ Buna rağmen Ş. Turgut Paşa bazı sert tedbirler almış, bölgede hemen örfi idare ilan edilerek bir Divan-ı Harp kurulmuştu. Şevket Turgut Paşa, halka hitaben yayınladığı bildiride asayişin sağlanmaktan başka bir amaçlarının olmadığını söylemişti. Fakat yaşayışını sınırlayıcı hükümler getirilmişti. Bu hükümlere uymayanların şiddetle cezalandırılacağı ilan edilmiş ve her an bir gerginliğin kapıları aralanmıştı. Şevket Turgut Paşa'nın icraatları Avrupa basınında eleştirel bir şekilde yer almış ve buna karşı bütün Avrupa'nın Kuzey Arnavutluk Arnavutlarına yardım etmesi isteniyordu.⁸⁶ Hükümet, bunlara 100 bin liralık zahire vermişti. Askeri masraflar içinde 400 bin altın harcamıştı. Avusturya burada ikiyüzlü bir politika izleyerek bir yandan, 1910 Arnavutluk tedip hareketinde Osmanlı hükümetini desteklemiş ve takdir etmiş⁸⁷ diğer yandan da isyancılara dağıtılmak üzere çok sayıda silahı Karadağ'a göndermişti. 1910 yılında yaklaşık beş ay süren Arnavutluk harekâtı sırasında 211 zabıt şehit verilmişti.⁸⁸

Türk hükümeti bu bölgenin kontrol altında kalması için sert tedbirler almıştı. 15 ila 65 yaş arası erkeklerin ileride askere çağrılmak üzere kayıtları yapılmış ve ellerinden silahları alınmıştı. Hayvanlar üzerine yeni vergiler konmuş, evlerin pencerelerini büyütmeleri istenmiş ve yaklaşık 15 bin silaha el konmuştu.⁸⁹ Bu gelişmeler Arnavutların 1911 Şubatında yeniden isyan etmelerine neden olmuş ve Karadağ'da bulunan Arnavut göçmenler, İşkodra sınırında saldırıya geçmişlerdi. Bir yandan da İsa Bolatin'in ihtilal çıkarmak için maiyetindeki müfrezeyi Arnavutluk'a

⁸² Malisör: Arnavutluk'ta yaşayan Katolik Arnavutlara verilen isim. Dağlık kesimlerde yaşayanlar içinde kullanılır.

⁸³ Abdurrahman Nafiz, Kiramettin, *İşkodra Savunması*, s. 143.

⁸⁴ Dağlı Arnavutlar için kullanılır.

⁸⁵ Nilüfer Hatemi, *a.g.e.*, I, s. 82. Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma (1908-1928)*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 122.

⁸⁶ Kocatürk, *a.g.e.*, I, s. 83-84.

⁸⁷ Abdurrahman Nafiz, Kiramettin, *İşkodra Savunması*, s. 143.

⁸⁸ Kazım Karabekir, *Günlükler*, I, s. 198.

⁸⁹ Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, s. 122-123.

gönderdiği haber alınmıştı.⁹⁰ Bu ayaklanmanın desteklenmesi için Avusturya ve İtalya, Arnavutluk'a silah, cephane ve erzak yığmışlardı. Aynı şekilde Sırbistan ve Karadağ'da bölgeye büyük miktarlarda silah göndermişlerdi.⁹¹ Arnavutluk isyanları ile ilgili olarak Arnavut mebusları da değişik görüşler ileri sürmüşlerdi. Preveze Mebusu Hamdi Bey, İsa Bolatin'in isyanı ile ilgili olarak, "Bu bağımsızlık olayı değildir, meşrutiyete bağlılık vardır" demişti. Priştina Mebusu Hasan Bey'in Osmanlılık anlayışı da ilginçti: "Bu memleket bir anonim şirketten başka bir şey değildir. Bu memleket hem Türk, hem Arnavut ve hem de diğer akvamın mütevasi hisselerle sahip oldukları bir şirkettir. Kimsenin kimseye rüşhanı yoktur"⁹².

Malisörlerin silah ve cephaneleri Karadağ'dan tedarik edilmiş ve geceleri silahlı malisörler gizli olarak Müslüman tarafına gönderiliyorlardı.⁹³ Karadağ, bununla da kalmayarak 10 tabur askeri seferber etmiş, başkaca 6 tabur daha seferber hale getirmişti. Karadağ'ın amacı savaşa hazır olmaktı.⁹⁴ Karadağ'ın bu tavrı üzerine batılı devletler Arnavutluk isyanında Karadağ'ın bitaraf kalmasını aksi takdirde bundan doğacaklardan sorumlu olacağını ihtar etmişlerdi.⁹⁵ Şevket Turgut Paşa, isyanı bastırmak amacıyla 29 Mart 1911'de İstanbul'dan deniz yolu ile ayrılmıştı. 8 bin askerle gereğinden fazla aceleci davranılarak harekete geçilmişti. Osmanlı Devleti açısından Arnavutlarla el ele vermesi gerekirken, M. Şevket Paşa'nın, isyanları bastırırken gösterdiği şiddet Arnavut milliyetçilerine yeni taraftarlar kazandırmıştı. Bu tarihlerde Alman basınında çıkan bir makalede Arnavutluk'ta Jön Türklerin milliyetçi politikaları yerine, Osmanlı'nın milli bir politika izlemesinin gerekliliği üzerinde duruluyordu⁹⁶.

Tam bu sırada Arnavutluk'ta hükümetin nüfuzunu temin bakımından Kosova'nın bazı liva ve kazalarına nasihler gönderilmesi gündeme gelmişti. Priştine'nin dört mebusu Sadarete başvurarak böyle bir teşebbüsü istedikleri hatta şehirlerde görevlendirilmesi için hoca isimleri bile vermişlerdi⁹⁷. Fakat hükümet, bunun adem-i lüzumuna karar verdiği gibi, birkaç güne kadar Şevket Turgut Paşa'nın beyannamesine rağmen isyan eden malisörlere karşı askeri hareketin başlayacağı bildirilmişti⁹⁸. Bundan birkaç gün önce de Şevket Turgut Paşa'nın gönderdiği bir şifrede ise Karadağlılarla müsademe ihtimalinin olduğu bildirilmişti.⁹⁹ Buna rağmen

⁹⁰ BOA. BEO, Dosya no:3873, Gömlek no:290424, Lef:19. (27 Mart 1911)

⁹¹ Tanin, 30 Mart 1911, no:924.

⁹² Bilgin Çelik, a.g.e., s. 169.

⁹³ BOA. BEO, Dosya no:3873, Gömlek no:290424, Lef:10.

⁹⁴ BOA. BEO, Dosya no:3873, Gömlek no:290424, Lef:5. (9 Nisan 1911)

⁹⁵ BOA. BEO, Dosya no:3873, Gömlek no:290424, Lef:2. (10 Nisan 1911)

⁹⁶ BOA. HR. SYS, Dosya no:142, Gömlek no:67. (13 Nisan 1911)

⁹⁷ BOA. BEO, Dosya no:3895, Gömlek no:292074, Lef:2.

⁹⁸ BOA. BEO, Dosya no:3893, Gömlek no:291920, Lef:1. (13 Mayıs 1911 tarihli Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraf)

⁹⁹ BOA. BEO, Dosya no:3893, Gömlek no:291920, Lef:3. (10 Mayıs 1911 tarihli İşkodra Kuvayı Mürettep Komutanı Şevket Turgut Paşa'dan gelen şifreli telgraf)

men Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa gönderdiği bir yazıda, acilen hareket edilmesi emrini vermişti.¹⁰⁰ Mahmut Şevket Paşa zabitanaya yaptığı konuşmada ise çağ dışı yöntemler önermişti: “*Arnavut kurşun tehdidiyle silahını vermez, ona değnek lazımdır, maksat için beher Arnavut’a kırkar ellişer sopa atmaya mezunsunuz*”. Arnavutlara bu gibi ilkel metotlar ve lüzumsuz şiddet uygulanmıştı.¹⁰¹ H. Basri Bey, “*Arnavut’un elindeki silahına bedel yediği dayak yüreğine öyle bir silah soktu ki, bunun tahribi ancak yevm-i haşrin idrakiyle kabildir*” diyordu.¹⁰² Karadağ sınırında 30-40 bin civarında bir kuvvete ulaşılmıştı. Bu olay malisör meselesinin ötesine geçmişti. Karadağ’la savaşın eşğine gelinmişti. Bunun üzerine Rusya ve Avusturya harekete geçmiş Türkiye’yi olası bir hareketten vazgeçirmişlerdi. Avusturya’nın amacı Müslüman Arnavutlarla Türkler arasında kin ve nefretin girmesini sağlamaktı. Avusturya, Rusya’nın himayesinde olan Karadağ’a karşı güçlü olmak için Türk hükümetini malisörler üzerine bir askeri harekâta teşvik ediyordu. Von der Goltz Paşa’da yürütülen Arnavutluk harekâtı üzerine bir makale kaleme almıştı. Makalede Şevket Turgut Paşa’ya övgüler yağdırdıktan sonra Arnavutluk’un sükûn bulmasına neden olan askeri harekâtın sona ermesiyle ikmal edilmiş olduğu görüşündedir. Fakat Avrupa’da bu askeri harekâtın tenkile neden olacağı biçiminde büyük endişeler meydana getirdiğini ifade etmişti.¹⁰³ İsyanlar bir süreliğine bastırıldıysa da Rumeli’deki Hıristiyan guruplar arasındaki hoşnutsuzluk devam ediyordu.¹⁰⁴ İttihatçılara karşı Arnavutluk’ta büyük bir nefret olduğu ve Turgut Şevket Paşa’nın da bu görev için büyük bir akılsızlık ve basiretsizlik olduğu vurgulanmıştı.¹⁰⁵

Arnavutluk’taki isyanları kesin olarak çözmek için Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa 82 piyade taburuyla bizzat Arnavutluk seferine çıkmıştı.¹⁰⁶ Süreyya Bey, Cavit ve Şevket Turgut Paşa’yı cellatlar gibi vahşiyane ve birahmane işler yapmakla suçlamış ve Hülâgu’ya benzetilmişti. M. Şevket Paşa’nın bununla da yetinmeyerek Arnavutlar tamamıyla ezmeye yönelik kahr u udvan politikasını tatbik etmesi ifade edilmişti.¹⁰⁷ Bu sırada 6. Kolordu Komutanlığı ile Manastır’da bulunan Fethi Paşa, Arnavutluk harekâtının Balkanların geleceği açısından bir fe-

¹⁰⁰ Karabekir, *Günlükler*, I, s. 205.

¹⁰¹ Hasan Basri, *Arnavutluk ve Buhran-ı Osmanî*, s. 17. H. Basri Bey, “Arnavud’un elindeki silahına bedel yediği dayak yüreğine öyle bir silah soktu ki, bunun tahribi ancak yevm-i haşrin idrakiyle kabildir” diyordu. *Aynı eser*, s. 18; Aydemir, *a.g.e.*, II, s. 195; Simavi, *a.g.e.*, s. 93-94.

¹⁰² H. Basri, *a.g.e.*, s. 18; Aydemir, *a.g.e.*, II, s. 195; Simavi, *a.g.e.*, s. 93-94)

¹⁰³ *BOA. HR. SYS*, Dosya no:140, Gömlek no:23. (26 Haziran 1911 tarihli Berlin Sefareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen gazete bendinin tercümesidir)

¹⁰⁴ Timothy W. Childs, *Trablusgarp Savaşı ve Türk - İtalyan Diplomatik İlişkileri 1911-1912*, (Çev. Deniz Berktaş), İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s. 124.

¹⁰⁵ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, Cumhuriyet, 2009, s. 108.

¹⁰⁶ Necdet Akyıldız, *Temmuz 1330’da Meclis-i Mebusan’da Geçen Divan-ı Ali Bahislerine Bir Nazar*, İ.Ü. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990, s. 4.

¹⁰⁷ Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, İstanbul, Klasik, 2009, s. 99.

laket olacağını defaatle ikaz ettiği halde iktidara dinletememişti.¹⁰⁸ Arnavutluk harekâtını, ordu komutanlarının ve zabitlerin fevkinde sanki cemiyet içinde esrarengiz oligarşik bir heyet (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kara odası) yürütüyordu.¹⁰⁹ Adeta pire için yorgan yakılıyordu. Amaçları Arnavutluk'un gelişmesini önlemektir. Hasan Basri Bey, Arnavutluk'un Osmanlılığın kalpgahı olduğunun unutulmaması gerektiğini söyleyerek bazı ilginç önerilerde bulunmuştu: "*Hükümet, memlekete iyi hizmet etmek istiyorsa hükümet içindeki hükümeti (İttihat ve Terakki Cemiyeti kastediliyor) fesh etmelidir*".¹¹⁰ Ayrıca Hasan Basri Bey, hükümetin Arnavutluk sorununu çözme şansı olduğu halde buna yanaşmadığını, böylece gerçeklerin ortaya çıkmasını engellediğini iddia etmektedir.

Karadağ, Arnavut isyancılara sahip çıkmış ve desteklemiştir. Hatta Rusya'dan ceste ceste silahların Arnavutlara sevk edildiği biliniyordu.¹¹¹ Kısa zamanda Arnavutların yaşadıkları, Avrupa'da gündem olmaya başlamıştı. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Arnavutluk sorununa yaklaşım tarzı Balkanlar'da Türkiye'ye karşı bir oluşumun temellerini haklı bir zemine otururken aynı zamanda Avrupa'da güçlü bir kamuoyu desteğinin de oluşmasını sağlamıştı.

Ne yazık ki Mahmut Şevket Paşa'nın Arnavutların silahlarını zapt ve müsadere yani "naire-i isyanı itfa" etme şekli yüzyıllardır ihtilaf halindeki Arnavutları birleştirmeye başlamıştı. Çok daha vahimi gönüllü ordu demek olan Arnavutlar kaybedilmekte, bundan sonra anlaşmak zorlaşmaktaydı.¹¹² Hâlbuki Arnavutlar Müslüman ve Hıristiyan olmak üzere ayrı dinlere bölünmüşlerdi. Hıristiyanları da Katolik ve Ortodoks olarak ayrılmışlardı. Katolik Arnavutlar ırk ve mezhep sebebiyle Karadağlıların kadim bir hasmı idiler. Aynı şekilde Malisörlerde Karadağlılara uzaktılar.¹¹³ Arnavut malisörleri mezhep yönüyle Karadağlılara uzak oldukları halde Karadağ sınırlarına girerek orasını kendileri için bir dayanak olarak kullanmaya başlamışlardı. Daha da kötüsü bazı İslam reisleri kadim düşmanları olan Karadağlılara iltica etmişler ve kralın himayesine girmişlerdi.¹¹⁴ Binlerce Müslüman da adalet ve özerklik istekleriyle diğer isyancılara katılmıştı.¹¹⁵ İtalya hükümeti böyle bir girişimi kabul etmese de İtalya'da Arnavutluk'a gitmek üzere gönüllüler yazıldığı haberleri, "*Curnalba İtalya*" gazetesinde yer almıştı.¹¹⁶ İtalya'da bulunan komiteler, genel bir isyanı çıkarmak ve milli hisleri Arnavut isyanına dönüştürmek

¹⁰⁸ *Cemalettin Efendinin Hatırat-ı Siyasiyesi*, s. 32.

¹⁰⁹ Hasan Basri, *a.g.e.*, s. 19.

¹¹⁰ *MMZC*, İnikad:35, 28 Kanuni evvel 1327/ 10 Ocak 1912, s. 454.

¹¹¹ *BOA. BEO*, Dosya no:3882, Gömlek no:288878. (Karadağ hududu komiserinin 3. Ordu Komutanlığı'na gönderilen tahrir sureti)

¹¹² Birinci Ferik Zeki, *Balkan Harbine Ait Hatıratım*, Matbaa-i Askeri, Dersaadet, 1337, s. 5-6.

¹¹³ *Cemalettin Efendinin Hatırat-ı Siyasiyesi*, s. 21.

¹¹⁴ Akyıldız, *a.g.t.*, s. 4.

¹¹⁵ Andonyan, *a.g.e.*, s. 185; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*, E Yayınları, İstanbul, 1983, s. 347.

¹¹⁶ *BOA. HR. SYS*, Dosya no:153, Gömlek no:13. (19 Mayıs 1911)

istiyorlardı.¹¹⁷ Hasan Basri Bey'de Meclis-i Mebusan'da verdiği izahatta: "Karadağ Arnavutluk'a Akova, Gosine ve Tuz'a göz dikmiş durumdadır. Karadağ'ı devlete karşı hali harpte görüyorum. İşkodra'da olaylar bir iç mesele değildir. Bu hal Arnavutluk'a umumi değildir. Bazı malisörlerin Arnavutluk'a ilticasıyla geliyor, ırken ve mezheben düşman oldukları halde nasıl birleştiler" diyerek dış tahriklere dikkat çekmişti.¹¹⁸ Bunun üzerine hükümet, malisörlerle bir anlaşma yapma ihtiyacı duyarak onlara birtakım haklar ve kolaylıklar tanımak durumunda kalmıştı.¹¹⁹ Müslüman Arnavutlar da, malisörlere verilen hakların kendilerine de verilmesini istemişlerdi. Hükümet, geri adım atarak toplanan silahlarını geri vermese de askerliklerini Balkan topraklarında yapma imkânını vermişti. Vergiler hafifletilmiş, idari görevlere atama kolaylığı getirilmişti. Arnavutluk harekâtının mali boyutu da önemliydi. Sadece Manastır vilayetinde askeri harekât esnasında meydana gelen tahribatın tamiri için 1911 Dâhiliye bütçesine 306.940 kuruşluk bir ilave yapılmıştı.¹²⁰

Bütün Rumeli'nin Slav ve Rum unsurlarına karşı bir bekçi durumunda olan Arnavutlara karşı olanca kötü muameleden sonra gönül alıcı bazı tedbirlerden olmak üzere Sultan Reşat'ın Balkan topraklarına bir seyahat kararı alınmıştı. Arnavutları başka türlü teskin etmek mümkün değildi. Arnavut isyanını bu ziyaret durdurmuştu. Padişah istemediği halde bir emrivaki karşısında kalmıştı. Bütün Rumeli mebusları padişahı istikbal için kendi vilayetlerine gitmişlerdi.¹²¹ Arnavutluk'taki hoşnutsuzluğu gidermek ve yapılan hataları tamir etmek için padişahı Kosova'ya kadar götürmüşlerdi.¹²² Hükümet, Balkanlarda istikrarı sağlamak için başka bir çare de bulamamıştı. İttihatçılar, Arnavutlara karşı uzlaşmacı bir politika izlemeye karar vermişler, fakat çok geçmeden bunu unutacaklardı. İttihatçıların bir planı olan bu seyahatin amacı halkın hükümete ve padişaha bağlılığını artırmaktı. Fakat Arnavutların padişah dışında herkese kırgınlıkları devam ediyordu. Rumeli seyahatine çıkan Sultan Reşat, 7 Haziran 1911'de Selanik'e geldi. Büyük bir coşkuyla karşılanan hükümdarı görmek için değişik yerlerden görmeye gelenler ülkenin birliği adına umut veriyordu. Selanik'ten sonra 11 Haziran'da da Üsküp'e geçilmişti. Üsküp'te karşılama merasimi sırasında kalabalık bir heyet önünde Üsküp Mebusu Hoca Sait Efendi'nin nutkunu padişah kısa bir konuşma ile cevaplandırdı.

¹¹⁷ BOA. HR. SYS, Dosya no:146, Gömlek no:6, Lef:5. (15 Haziran 1911)

¹¹⁸ MMZC, Devre:1, İnikad:83, sene:3, s. 444. (6 Nisan 1327/19 Nisan 1911)

¹¹⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, 1911 Başından Balkan Savaşına Kadar*, Cilt: II, Kısım: I, Ankara, TTK, 1991, s. 195. Katolik Arnavutları öteden beri Avusturya himaye etmekte olduğundan Türk hükümeti Malisörlere yönelik politikasını yumuşatarak silahlarını iade ve bazı şeylere müsaade etti. Bu muamele bu sefer de Müslüman Arnavutları rahatsız etmişti.

¹²⁰ MMZC, Devre:1, İnikad:5, sene:4, s. 55. (10 Teşrin-i evvel 1327/23 Ekim 1911)

¹²¹ Hasan Basri, *a.g.e.*, s. 33.

¹²² Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, Tan, 1945, s. 301; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 145-146.

rak, en büyük arzusunun ittihat-ı anasır olduğunu söylemişti.¹²³ Sultan Reşat, hizmetleri nedeniyle de İttihat ve Terakki'ye teşekkür etmiş ve vatanın şükranlarına layık olduğunu söylemişti.¹²⁴ Padişahın önceliği Arnavutlarla barışmayı sağlamaktı. Bu amaçla iki Arnavut şefi padişaha sadakat yemini ettikten sonra affedilmişlerdi. Burada önemli bir tartışma olarak “*Hamiyet-i diniye mi yoksa hamiyet-i milliye mi daha kuvvetli ve daha lazımdır*” tezi üzerinde duruldu. İstanbul'dan gidenlerle yerli ulema arasında yapılan bu tartışmalarda “*hamiyet-i diniyenin daha kuvvetli ve lazım olduğu*” ispatlanmış ve yerli ahali ikna edilmişti. Menfi milliyetçiliğin Arnavutlara büyük zarar vereceği vurgulanmıştı.

Rumeli seyahatinin belki de en önemli yanı Kosova'da yaklaşık 100 bin kişiyle kılınan Cuma namazı oldu. Namazdan sonra Sadrazam Hakkı Paşa uzun, etkili ve seyahatin amacına yönelik bir konuşma yapmış ve Kosova sahrasının ikinci bir Arafat olduğunu söylemişti. Fakat konuşmanın Arnavutçaya tercümesinde beceriksizlikler yaşanması toplantının etkisini azaltmıştı.¹²⁵ Hatta Hakkı Paşa Arnavutlar üzerine yürütülen hareketlerin zalimane olduğunu kabul etmişti.¹²⁶ Tercüme krizinden sonra Sultan Reşat Arnavutları kazanmaya matuf çok önemli bir proje olan medrese inşaatının temelini atmıştı. Padişahın Rumeli seyahati çok olumlu etkiler meydana getirmişti. Sırbistan Kralı saygılarını sunmak, iyi komşuluk ve dostluk münasebetlerini devam ettirmek ve kuvvetlendirmek için General Leonid Solaroviç'i padişaha göndermişti.¹²⁷ Sultan Reşat özellikle Arnavutları kazanmaya yönelik sadece onları kapsayan bir af da çıkarmıştı. Mahmut Şevket Paşa'nın 22 tabur askerle yapamadığı işi padişah manevi bir kuvvetle yapmış ve isyanın bastırılması sırasında, halka karşı silah kullanılmış ve kan dökülmüş olduğu halde devlete bağlanmasını sağlamıştı.

4. Balkanlar Birleşiyor

1912 yılı başlarından itibaren Balkan ittifakları yapılmaya başlanmıştı. Dört Balkan devletinin birleşmesini Arnavut olayları hızlandırmıştı. Sadrazam Sait Paşa, Fransa'nın ikazlarına rağmen Balkanlardaki oluşumlara inanmamış ve bundan dolayı da gerekli önlemleri almamıştı. Sadrazam Sait Paşa, Fransa'nın ikazlarına rağmen Balkanlardaki oluşumlara inanmamış ve bundan dolayı da gerekli önlemler-

¹²³ Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, s. 130; Simavi, *a.g.e.*, s. 148. Simavi, “En azılı olarak bilinen Arnavut isyancılarının başları hükümete itaatlerini bildirdiler. Yine aynı gün Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa da İstanbul'dan geldi. Ortalıkta hakiki bir barış ve bayram havası esmekteydi.” Bkz. *a.g.e.*, s. 149.

¹²⁴ Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, s. 130.

¹²⁵ Manastır'lı İsmail Hakkı Bey bu geziye tercüme maksadıyla geldiği halde Arnavutça bilmediği ortaya çıkınca uzun bir Arapça dua yapmıştı. Bkz. Simavi, *a.g.e.*, s. 150; Andrew Mango, *Atatürk*, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000, s. 94.

¹²⁶ Avlonyalı Süreyya Bey, *a.g.e.*, s. 101.

¹²⁷ *BOA. BEO*, Dosya no:3914, Gömlek no:293495. (11 Temmuz 1911); Simavi, *a.g.e.*, s. 151.

ri almamıştı. Meşrutiyetin ilanından sonra yönetimde meydana gelen gevşeklik başta Sırbistan olmak üzere birçok devlet ve azınlık gruplarını aleyhte çalışmalar yapmaya yöneltmişti. Sırbistan ilk olarak 19 Kasım 1908’de Selanik yoluyla ülkesine büyük miktarda dinamit geçirmek için tedbir almak şartıyla kolaylıkla izin almıştı.¹²⁸ Bu sevkiyatı 44 vagonluk top ve mühimmat sevkiyatı izledi.¹²⁹ Bu sevkiyattan henüz bir ay geçmeden 990 sandık içinde Sırbistan’a ait şarapnel, cebel topu ve muhtelif kıtada obüs topunun geçmesine izin verilmişti.¹³⁰ Bundan kısa bir süre sonra da 80 bin fiçı hamas kibritinin Sırbistan’a geçirilmesine bir engel olmadığı şeklinde Dâhiliye Nezareti bir karar vermişti.¹³¹ 18 Ocak 1912’de meclisin feshedilip¹³² yeni meclis için yapılan “sopalı seçimler” Arnavutluk sorununda yeni bir safha açmıştı.

Filozof Rıza Tevfik gibi tanınan bir kişinin dövülmesi ve buna benzer olayların yaşanmasından dolayı bu seçime sopalı seçimler ismi verilmişti. Talat Paşa, ortada böyle bir durum varken, “*Rıza Tevfik delisi bunları reklam için yapıyor*” diyordu. Mecliste muhalefetin sesinin kesilmesinden sonra ordu içinden birtakım subayların “Halaskar” adıyla ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu subaylar, ordunun siyasete karışmasını istemiyorlardı. Bu fikirleri M. Şevket Paşa’nın da benimsemesi üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti ile M. Şevket Paşa’nın arası açılmış ve Paşa’yı istifaya zorlamışlardı. Kargaşa ortamıyla birlikte, Arnavutluk isyanlarının etkileri Sait Paşa’nın istifa etmesine neden olurken muhalefetin bu başarısı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin prestij kaybına neden olmuştu.¹³³ Seçimlere birçok yerde hile karıştırılması, halkın birçok yerde seçim sonuçlarından şikâyetçi olmasına neden olmuştu.¹³⁴ Ermeni Mebuslar mevcutlarını korurken (14 kişi) Arnavut mebuslar muhalif oldukları gerekçesiyle seçtirilmemişlerdi. 1912 seçimlerinde I.Dönem’de (1908-1912) görev yapan İşkodra Belediye Başkanı Rıza Bey dışında hiçbir mebus İttihat ve Terakki Cemiyeti listesine alınmamıştı. 1912 seçimlerinde seçilen mebus sayısı 25’den 17’ye düşmüştü.¹³⁵ Arnavut mebuslarının daha ilk

¹²⁸ BOA. BEO, Dosya no:3437, Gömlek no:257706.

¹²⁹ BOA. BEO, Dosya no:3466, Gömlek no: 259942.

¹³⁰ BOA. BEO, Dosya no:3484, Gömlek no:261268.

¹³¹ BOA. BEO, Dosya no:3486, Gömlek no:261414.

¹³² Tevfik Fikret, meclisin kapatılması üzerine büyük bir hayal kırıklığı içinde “Doksan beşe Doğru” şiirini yazmıştı: *Millet yaşamaz, hakka tahassürle solurken*
Sussun diye vicdanına yumruklar inerse;
Millet yaşamaz, meclisi müstahkar olurken
İğfal ile tehdit ile titrer ve sinerse;
Millet yaşamaz maşer-i millet boğulurken! Şiirin tamamı için bkz. *Tevfik Fikret Bütün Şiirleri*, s. 650.

¹³³ Suat Zeyrek, *a.g.t.*, s. 31.

¹³⁴ Adnan Gelmez, *Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis’i Mebusan Seçimleri*, İ.Ü. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995, s. 111-126; Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1888-1918)*, C.I. İstanbul, 1970, s. 180.

¹³⁵ Bilgin Çelik, *a.g.e.*, s. 116.

dönemde ayrılıkçı tutumlarının olduğu iddia edilirse de zabıt ceridelerinde bunu çağrıştıracak ifadeler rastlamak mümkün değildir. Muhalif Arnavutların meclis dışına atılmasıyla birlikte hükümet, Rumeli seyahatinden yararlanmayı bilemediği gibi Arnavut milliyetçiliğinin yankı bulmasına zemin hazırlamıştı. Şunu da unutmamak gerekir ki Arnavutlar arasındaki milliyetçilik Balkan Savaşı'na kadar halktan ziyade esas itibarıyla bir aydın hareketi görünüşündeydi. Bütün Bu hareket bütün Arnavutları temsil etmeyen küçük bir gruptu.¹³⁶ Fakat siyasetten ümidini kesen Arnavutlar, İttihat ve Terakki iktidarını devirmek için tekrar silahlı harekete geçmişlerdi. 1912 seçimlerini İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarları, "*Cemiyetin bir galebesi*" olarak değerlendirirken Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları ise "*Milleti Osmaniyenin yüz karası*" olarak nitelendirilmişti.¹³⁷

Fevzi Çakmak'ın günlüklerine göre Karadağ sınırına yakın olan Hristiyan malisörler, dağlılar ve zaman zaman da Müslüman Arnavutlar bazen birlikte bazen de ayrı olarak Balkan Savaşı'na kadar devamlı hareket halinde isyan halini sürdürmüşlerdi.¹³⁸ Arnavutluk olayları Balkanlarda idari ve askeri bakımdan tam anlamıyla bir çözüme neden olmuştu. Balkanlardaki anarşi ortamı 31 Mart Olayı'ndan sonra Arnavutluk'u tam bir isyan bölgesi haline getirmişti. Orduya giren siyasetin 3. Ordu'da subaylar arasında derin bir güvensizlik meydana getirmesi ve farklı gizli örgütlenmelere neden olması düşmanla işbirliği yapıyor şeklinde suçlamaların başlamasına ortam hazırlamıştı. Ayrıca Arnavutluk siyasetinin gayr-i makul tedbirlerle belirlenmesi Balkan hükümetlerini aleyhimize ittifaka sevk etmiş ve bütün Rumeli'nin elimizden çıkmasına neden olmuştu. Arnavut liderler Arnavutlardan toplanan silahların Sırlara dağıtıldığını bir fısıltı halinde yaydılar. Bu söylentilerin kısa sürede yayılmasıyla İpek, Yakova ve Priştine'de galeyana gelen Müslüman ve gayr-imüslim halk tabakaları büyük bir isyan başlatmışlardı. İşkodra Başpiskoposu Zef Seregi, Avusturya'nın İşkodra Başkonsolosluğuna başvurarak Arnavutluk'u veya hiç olmazsa Katolikleri yaşadıkları bölgeleri işgal etmesini istemişti.¹³⁹ Zaten geçici olarak kurdukları hükümet "*Arnavutluk Arnavutlularındır*"¹⁴⁰ diyerek geri dönülmez bir yola girmişti. Hasan Priştina gibi Arnavut ileri gelenleri, Arnavutluk'ta genel bir ayaklanmanın yakın olduğuna çevreyi inandırmaya çalışıyorlardı. Batının etkisinde olan olmayan Katolik, Ortodoks ve Müslümanlar büyük oranda birleşmişlerdi. Saltanata yakın iktidara uzak olan ve emekli maaşı kesilen İsa Bolatin gibi mebuslar da isyancıların yanında yer almışlardı.¹⁴¹

İtalya da Trablusgarp'taki direnişi kırmak için Arnavutluk isyanına tam destek veriyordu. İtalyanların Arnavutluk'ta yaptıkları her türlü desise ve fitne

¹³⁶ Ali Birinci, *HİF*, s. 165.

¹³⁷ Adnan Gelmez, *a.g.t.*, s. 137.

¹³⁸ Hatemi, *a.g.e.*, I, s. 103-183.

¹³⁹ Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul, YKY, 2007, s. 210.

¹⁴⁰ Noel Malcolm, *Kosova, Balkanları Anlamak İçin*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s. 301.

¹⁴¹ Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 305.

hareketleri Avusturya'yı ve Arnavut halkını endişeye sevk etmişti.¹⁴² Avusturya Dışişleri Bakanı olan Kont Derental, Viyana sefirinin ifadesine göre Türkiye ile anlaşma çabası içinde olan bir kişiydi fakat erken ölümü buna engel olmuştu. Yeni bakan Kont Berthold'un ise çok yönlü, güvenilir ve değişken bir tavır içinde olduğu üç imparatorluk arasında bir itilaf tasavvur ettiği, İtalya'ya karşı düşmanca ve Rusya'ya karşı daha yakın olduğu vurgulanıyor. Bu yüzden "Avrupa siyasetinin mühim bir devresinde bulunuyoruz" deniliyordu.¹⁴³ Bu arada Balkanlarda devletlerarasında ikili ittifaklar sistemi de kurulmaya başlamıştı. Dolayısıyla bütün Balkan devletleri Osmanlı'ya karşı el birliği ile çalışıyorlardı. Sırp da, kendi talimatları doğrultusunda hareket etmeleri karşılığında 1912 yılı başlarında Arnavutlara silah verme teklifinde bulunmuşlardı. Sırp da, zaman ilerledikçe şartları gevşeterek Arnavutları silahlandırmaya başlamışlardı.¹⁴⁴ Arnavutluk'ta bazı istihbari bilgileri değerlendiren Harbiye Nezareti'nin isteği ile yeni tedbirler alınması istenmişti. Çünkü Preveze, Reşadiye ve Yanya gibi sancaklarda isyanlar başlamıştı.¹⁴⁵ Yanya'nın asayışı için bazı askeri tedbire devam edilmiş ve bu cümleden olmak üzere nizamiye fırkaları mevcudunun ikmal efradıyla 800'e çıkarılması kararlaştırılmıştı.¹⁴⁶ 1912 Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında Arnavutluk'ta kanlı çarpışmalar meydana geldi. Arnavutluk İsyanı geçen seneden daha geniş bir alanda yayılma göstermişti. "Tribuna" gazetesi Arnavutluk isyanında Avusturya'nın tahriklerinin etkili olduğunu yazıyordu.¹⁴⁷ Bir yandan da Arnavutluk'ta fesat çıkarmak üzere 3 Toska'nın geldiği ve Pirlepe'ye gidecekleri haber alınmıştı.¹⁴⁸ Dışarıdan uzanan ehl-i salib parmağı her türlü tahrik ve iğfalle, isyanla hükümetin Arnavutluk'taki ıslahatları tesirsiz hale geliyordu. Cami minareleri tepelerine kartal bayrağı asılmıştı.¹⁴⁹

Bir yandan Karadağ Hükümeti, İtalya ve Avusturya'dan gelen paralarla Arnavutlara yardım ederek, onları kazanma ve yanına çekme çabası içindeydi.¹⁵⁰

¹⁴² BOA. HR. SYS, Dosya no:150, Gömlek no:31. (25 Ocak 1912) Avusturya Dışişleri Bakanı olan Kont Derental, Viyana sefirimize göre Türkiye ile anlaşma çabası içinde olan bir kişiydi fakat erken ölümü buna engel olmuştu. Yeni bakan Kont Berthold'un ise çok yönlü güvenilir ve değişken bir tavır içinde olduğu üç imparatorluk arasında bir itilaf tasavvur ettiği, İtalya'ya karşı düşmanca ve Rusya'ya karşı daha yakın olduğu vurgulanıyor. Bu yüzden "Avrupa siyasetinin mühim bir devresinde bulunuyoruz" deniliyordu. Bkz. BOA. HR. SYS, Dosya no:170, Gömlek no:80, Lef:2-1. (19 Şubat 1912)

¹⁴³ BOA. HR. SYS, Dosya no:170, Gömlek no:80, Lef:2-1

¹⁴⁴ Noel Malcolm, a.g.e., s. 307.

¹⁴⁵ BOA. DH. SYS, Dosya no:82, Gömlek no:3-7, Lef:2 ve 5. (30 Aralık 1911)

¹⁴⁶ BOA. DH. SYS, Dosya no:82, Gömlek no:3-7, Lef:7. (4 Mart 1912)

¹⁴⁷ BOA. HR. SYS, Dosya no:151, Gömlek no:10. (21 Mayıs 1912)

¹⁴⁸ ATASE. BLH, Klasör:72, Dosya:2, Fihrist:06-04. (9 Mayıs 1912 tarihli İşkodra Müstakil Fırkası Komutanı Hasan Rıza Bey'den mevut telgraf)

¹⁴⁹ Miralay Raşit Galip, "İslamiyet ve Yeni Arnavutluk", *İslam Mecmuası*, sayı:11, yıl:1, 19 Haziran 1330, s. 333.

¹⁵⁰ BOA. HR. SYS, Dosya no:151, Gömlek no:19. (28 Mayıs 1912)

Karadağ'ın Arnavutluk ateşiyle fazla uğraşmasına ilk tepki Rus Çar'ından gelmişti. Karadağ Kralı'nın Rus Çar'ına yaptığı ziyaret sırasında Karadağ Kralı rahat durması konusunda uyarılmış ve buradan fazla bir şey kazanamayacağı hatırlatılmıştı.¹⁵¹ Bu arada Karadağ Çetine'de bulunan Alman ve Rusya elçileri arasında meydana gelen mülakatta Arnavutluk'un idaresi ile ilgili ne gibi icraatlar yapılabileceği mütalaasında bulunmuşlardı.¹⁵² Gelen haberlerde Malisya, Mirdita ve İpek havalsindeki isyanın genel olduğu veya olacağı anlaşılıyordu.¹⁵³ Sait Paşa Hükümeti, Arnavutluk'taki olayları kontrol altına almak için Rumeli askerlerine de güvenemediklerinden topladıkları askerleri, Kandiyeli Ferik İsmail Paşa komutasında 80 tabur halinde Rumeli'ye göndermişti.¹⁵⁴ Fakat bu askerden bir kısmı Arnavutlara karşı silah kullanmak istememiş ve bir kısmı da Arnavutların tarafına geçmişti. Çünkü bu ayaklanmalarda itici gücün Kosovalı Müslümanlar olduğu biliniyordu. Bazı Arnavutlar, Osmanlı'dan ayrılmanın kendilerinin kolayca tehdit edilmelerine neden olacağını biliyorlardı. Askeri hareket Arnavutların herhangi bir silahlı saldırıda bulunmamaları nedeniyle sonuçsuz kalmıştı. Harekâtın komutanı emrindeki askerlerin Arnavutlara katılmasından dolayı askerî harekete imkân olmayıp bu işin başka türlü yollarla çözülmesi lüzumunu bildirmişti. Bu gelişmeler Mahmut Şevket Paşa'nın büyük bir telaşa kapılmasına neden olmuş ve Harbiye Nezareti'nde istifaya giden süreci başlatmıştı.

İmparatorluk artık tamamen bir kaos ortamına düşmüş durumdaydı. Fakat buna rağmen Arnavutluk isyanı sonrasında olayda dahli olanlar için bir Divan-ı Harb-i Örfî kurulmuştu. Bu mahkeme bir binbaşı ile bir mülazım-ı evvelden oluşuyordu. 7. Kolordu Komutanı İsmail Fazıl Paşa bile münasip bir reis ve azası olmayan bu mahkemenin yeniden yapılandırılmasını talep etmişti.¹⁵⁵ Böyle bir mahkemenin nasıl kararlar verebileceğini tahmin etmek zor değildi. Arnavutların bazı istekleri de hükümete ulaşmıştı. İstekler arasında Mebuslar Meclisi'nin dağıtılması ve yeni seçimlerin yapılması, barış zamanında Arnavutların askerlik görevlerini Arnavutluk'ta yapmaları, Arnavutluk'ta görev yapacak memurların Arnavut olması veya Arnavutçayı iyi bilmeleri idi.¹⁵⁶ İçlerinde Rum Metropoliti, Katolik mebusları, müftü, Belediye reisi ve eşraftan ileri gelenlerin sadakatlerini ifade eden telgrafları Meclis-i Mebusan'a ulaşmıştı.¹⁵⁷ Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Arnavutluk'a

¹⁵¹ BOA. HR. SYS, Dosya no:151, Gömlek no:54, Lef:9.

¹⁵² BOA. HR. SYS, Dosya no:150, Gömlek no:33, Lef:1-1. (Çetine Sefiri Alfred Rüstem Bey'den varit olan telgraf)

¹⁵³ ATASE. BLH, Klasör:72, Dosya:2, Fihrist:06-05. (9 Mayıs 1912 tarihli 2. Ordu Müfettiş vekili Zeki Paşa'dan mevnut acil telgraf)

¹⁵⁴ Mehmet Selahattin Bey, *a.g.e.*, s. 48; *Şeyhülislam Cemalettin Efendinin Hatırat-ı Siyasiyesi*, s. 20; Avlonyalı Süreyya Bey, *a.g.e.*, s. 358.

¹⁵⁵ ATASE. BLH, Klasör: 86, Dosya:55, Fihrist:01-06. (3 Haziran 1912 tarihli 7. Kolordu Komutanı İsmail Fazıl Paşa'dan varit olan acil telgraf)

¹⁵⁶ E. Z. Karal, *a.g.e.*, IX, s. 170; Bayur, *TİT*, C.II/1, s. 271.

¹⁵⁷ MMZC., Devre:2, İçtima:11, (8 Haziran 1912)

bir gezi yapmış ve hazırladığı raporlar 31 Mayıs ve 5 Haziran 1912’de mecliste müzakere edilmiş ve tartışmalar yaşanmıştı.¹⁵⁸ Aynı günlerde mecliste siyasete bulaşan subaylar için daha sert hükümlerin bulunduğu bir askeri ceza kanunu değişikliği tasarısı görüşülürken gergin tartışmalar yaşanmıştı. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın sunduğu bu değişiklik teklifi İttihatçıların oluşturduğu mecliste tedirginlik oluşturmuştu. Sebebi ise bu düzenlemenin günün birinde İttihatçı subaylara karşı da uygulanabileceğinden çekinilmesidir. Onlara göre subayların siyasetle uğraşmaları zaten yasaktı ve bir kanuna gerek de yoktu.

İttihat ve Terakki karşısında nispeten farklı ve müstakil davranan Mahmut Şevket Paşa’yı Ordu Levazım reisi İsmail Hakkı Paşa’nın yolsuzluklarını bahane ederek 9 Temmuz 1912 günü Talat Paşa, Hacı Adil Bey gibi kişiler Mahmut Şevket Paşa’yı istifaya ikna etmişlerdi.¹⁵⁹ Bu rapor sonucunda hükümetin yönetim anlayışında birtakım değişiklikler gözlenmişse de genel olarak geç kaldığı söylenmelidir.¹⁶⁰ Aynı günlerde gazetelerde kışkırtıcı ve tahrik edici haberler de verilerek, “*seçimleri kazanamadığımız takdirde umumi bir isyanla hükümeti devirmeye karar verdik*” deniliyordu.¹⁶¹ Aynı gazete bir ay sonra Arnavutluk sorunu için “*her gün bitiyor her gün başlıyor*” diye başlık atmıştı.¹⁶² Bu provoke olaylara Hüseyin Cahit gibi birkaç gazeteci de katılmışlardı. Bu kişilere Arnavutluk olaylarını halkın efkârını bozmak amacıyla yönelik tahrik yazılarından dolayı yirmişer gün hapis cezaları verilmişti.¹⁶³ Bu provoke günlerde mecliste önemli bir tartışma yaşanmıştı. Arnavutluk’tan meclise Geylan müftüsü ve yerel eşrafın imzalarıyla bir telgraf gelmişti. Telgraflarda içeride ve dışarıda Arnavutluk adına söylenen sözlerin doğru olmadığı ve Osmanlılık hissiyatından başka hissiyatları olmadığını ifade ediliyordu. Fakat Meclis başkanı bu konuyla hükümetin ilgilendiğini söyleyerek bu konunun meclise inmesini engellemişti.¹⁶⁴ Buna rağmen Arnavutların isteklerinin bazılarına rıza gösterildiği takdirde bu hareketin izalesinin mümkün olabileceği şeklin-

¹⁵⁸ *MMZC*, Devre:2, İnikad:9-10, s. 144-185, 18, 23 Mayıs 1328/1912. Aynı günlerde mecliste siyasete bulaşan subaylar için daha sert hükümlerin bulunduğu bir askeri ceza kanunu değişikliği tasarısı görüşülürken gergin tartışmalar yaşanmıştı. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın sunduğu bu değişiklik teklifi İttihatçıların oluşturduğu mecliste tedirginlik oluşturmuştu. Sebebi ise bu düzenlemenin günün birinde İttihatçı subaylara karşı da uygulanabileceğinden çekinilmesidir. Onlara göre subayların siyasetle uğraşmaları zaten yasaktı ve bir kanuna gerek de yoktu. İttihat ve Terakki karşısında nispeten farklı ve müstakil davranan Mahmut Şevket Paşa’yı Ordu Levazım reisi İsmail Hakkı Paşa’nın yolsuzluklarını bahane ederek 9 Temmuz 1912 günü Talat Paşa, Hacı Adil Bey gibi kişiler Mahmut Şevket Paşa’yı istifaya ikna etmişlerdi. Bkz. Childs, *a.g.e.*, s. 182-183; Ali Birinci, *HİF*, s. 172; Andonyan, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁵⁹ Childs, *a.g.e.*, s.182-183; Birinci, *HİF*, s. 172; Andonyan, *a.g.e.*, s.187)

¹⁶⁰ Baran Hocoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 234.

¹⁶¹ *Tanin*, 9 Temmuz 1912, no:1375.

¹⁶² *Tanin*, 21 Ağustos 1912, no:1418.

¹⁶³ Karabekir, *Günlükler*, I, s. 290-291)

¹⁶⁴ *MMZC*, Devre:2, İnikad:34. (16 Temmuz 1912)

de Hariciye Nezareti'nde bir fikir oluşmuştu.¹⁶⁵ Hariciye Nezareti'ne gelen bazı elçilik raporlarında Avusturya'nın Arnavutlara silah ve cephane dağıtmadığı konusunda meşkûk bilgilerde geliyordu.

Avusturya'nın Balkanlarda istikrarı bozucu davranışlara onay vermediğini esas sorunun Karadağ'ın bir zamandan beri ordusunu ateşli silahlarla teçhiz ettiğini ve bundan kalan silahları da malisörlere dağıttığı söyleniyordu.¹⁶⁶ Şurası açık ki Avusturya, Arnavutluk olaylarına bigâne bir devlet olmayıp yönlendirici bir durumdadır. Zaten Kosova'dan gelen haberlerde Avusturya'nın, Karadağ ile ittifak ettikleri şeklinde bilgiler vardı.¹⁶⁷ Bununla beraber İşkodra naibiyle mahalli Avusturya Piskoposu'nun valinin nezdinde buldukları bir sırada malisörlerin Avusturya'nın teşvikiyle vukuu bulduğu beyan edildiği halde sükûnet ettiği görülmüştü.¹⁶⁸ Geçen sene Almanya sefirinin verdiği rapor da gerçekleşme yolundaydı. Raporunda, "İşkodra ve Kosova'da endişe görünmüştür. Geçen sene memleketinizin bu kısmında pek çok hatayat olmuştur. Gelecek ilkbaharda Arnavutluk'ta birtakım gavail-i vahimeye düçar olursunuz" deniyordu.¹⁶⁹

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu süreçte Arnavutluk'un temel yapısal sorunları varken bu bölge için bol miktarda karakol inşaatı yapma kararı alınmıştı. 101'i acil olmak üzere 199 karakol inşaatı yapılacaktı. Toplam inşaat gideri olarak 6 milyon kuruş civarında ayrılmıştı. Dâhiliye Nezareti yürütülen operasyonlar için de örtülü ödenekten 50 bin kuruşa ihtiyaç olduğunu açıklamıştı.¹⁷⁰ Hacı Adil Bey'in mecliste iyimser bir tablo çizmesi geçici bir rahatlama meydana getirmişti fakat yeni bir gelişme ortaya çıkmıştı. Ekersisi Arnavut asıllı olan subaylar firar ederek dağa çıkmışlardı.¹⁷¹ Metroviçe'de bir müfreze, Yüzbaşı Musa Efendi ve bir mülazım ile beraber firar etmişti. Hareket kuzeye doğru genişlemiş, Yenice ahalişi çarşuyu kapatmış ve memurlar gayrete çağırılmıştı.¹⁷² Bu karmaşa sırasında muhalefet, 9 Temmuz 1912 günü Mahmut Şevket Paşa aleyhine bir gensoru vermişti. Arnavutluk'ta dağa çıkan subaylar da paşanın istifasını istemişlerdi.

¹⁶⁵ BOA. HR. SYS, Dosya no:153, Gömlek no:56.

¹⁶⁶ BOA. HR. SYS, Dosya no:152, Gömlek no:9. (23 Ağustos 1912'de Maslahatgüzar Miralay Ali Bey'in şifre telgrafi) Aslında Hariciye Nezareti

¹⁶⁷ BOA. HR. SYS, Dosya no:152, Gömlek no:1. (18 Ağustos 1912) Nitekim Sadrazam Gazi Ahmet Paşa böyle bir ittifakın olup olmadığını Çetine sefaretinden sorulmasını istiyordu.

¹⁶⁸ BOA. HR. SYS, Dosya no:152, Gömlek no:26. (5 Eylül 1912)

¹⁶⁹ BOA. HR. SYS, Dosya no:150, Gömlek no:33, Lef:2-1.

¹⁷⁰ BOA. DH. SYS, Dosya no:78, Gömlek no:3-5.

¹⁷¹ Ali Birinci, *HİF*, s. 165.

¹⁷² BOA. HR. SYS, Dosya no:151, Gömlek no:82. (27 Temmuz 1912)

Selanik'te çıkan İttihatçı gazeteler de Mahmut Şevket Paşa'ya karşı şiddetli bir kampanya başlatmışlardı. Bir gazete "Diktatör İstemiyoruz" başlıklı bir yazısında onun orduya çeki düzen vermek hususundaki çalışmalarının başarısızlığını, Arnavutluk isyanlarındaki ve Trablusgarp Savaşı'ndaki aczini belirtmişti.¹⁷³ Gensoru görüşmelerinde İttihatçıların da Paşayı gözden çıkarmalarından sonra istifa etmek zorunda kalmıştı.¹⁷⁴ Zaten 9 Temmuz 1912'de Meclis-i Mebusan'da toplanan merkezi umumi, kesin olarak M. Şevket Paşa'nın istifasına karar vermişti.¹⁷⁵ Bir hafta sonra da Said Paşa hükümeti istifa etmişti. Fevzi Çakmak, bu istifa olayına farklı bir yorum getirerek: "Arnavut isyanını yatıştırmak için İttihat ve Terakki çekilmeye karar verdi" demiştir.¹⁷⁶ Çünkü İttihatçıların Arnavutlara lüzumsuz bir şiddet politikası takip ettikleri artık biliniyordu. Bundan dolayı Arnavutlar, bir anlamda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden kurtulmak için Arnavut milli bilincinin oluşmasına destek vermişlerdi.

Mabeynci Lütfi Bey, "Kesin bir sindirme politikası takip edildi. Devletin sağlam bir ileri karakolu niteliğinde bulunan Arnavutluk silahtan arınmaya başlandı" demişti.¹⁷⁷ Aslında Sait Paşa da, "Memleket, kuvve-i cebriye ile değil tedabir-i hakimane ile idare edilmelidir" görüşündeydi.¹⁷⁸ Fakat Sait Paşa, iktidara tam hâkim olamadığı için dönemindeki cebri uygulamaları önleyebilmiş değildi. Yeni hükümette eski sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa gibi Arnavut asıllı bir nazırın da bulunması Arnavutlar üzerinde iyi bir tesir yapmıştı.¹⁷⁹

İngilizler de zaten kendi menfaatleri için Türkiye'de askerî bir diktanın daha kötü olacağına inanarak Mahmut Şevket Paşa'yı istemiyorlardı.¹⁸⁰ Yeni hükümet yaptığı müzakere sonucunda çok geç kalınsa da altı asırlık kardeşliğin bir sem-

¹⁷³ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, IX, s. 169.

¹⁷⁴ Childs, *a.g.e.*, s. 183; Sacit Kutlu, *a.g.e.*, s. 316. Talat Paşa, Hacı Adil ve Hayri Beylerden oluşan üçlü Mahmut Şevket Paşa'yı istifaya zorlamışlardı. Sebebi de İsmail Hakkı Paşa'nın zimmetine para geçirmesiyle ilgili yolsuzluklardı. Mecliste kendisine bir sürü sorulmuş ve paçavraya çevrilmişti. Bu üçlü, İttihat ve Terakki Cemiyeti namına paşadan 24 saat içinde istifasını istemişlerdi. Lütfi Simavi, *Sultan Mehmet Reşat Hanın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, 2. Kısım, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1340, s. 71.

¹⁷⁵ Tefrik Çavdar, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara, Dost Kitabevi, 1984, s. 205.

¹⁷⁶ Nilüfer Hatemi, *Günlükler I*, s. 169. Talat Paşa, Sait Paşa'nın istifa etmesinden sonra mabeyne gelip "Kamil Paşa sadrazam olursa dâhili harp çıkar" diyerek padişahı yönlendirmiştir. Askerlik hayatı herkesçe kabul gören bir kişi olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa yeni hükümet için görevlendirilmişti.

¹⁷⁷ Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1987, s. 135.

¹⁷⁸ *Sait Paşa Hatıratı*, II/2, İstanbul, 1328, s. 252.

¹⁷⁹ *Sabah*, 25 Temmuz 1912, no:8207.

¹⁸⁰ Erol Ulubelen, *a.g.e.*, s. 95. Sait Paşa hükümetine İngilizler çok soğuk değillerdi. Hatta 1904 yılında görevden alınmasından sonra İngiliz elçisi, Sait Paşa'nın masumiyetine dikkat çekmişti. Elçi üç haftalığına Londra'ya giderken maslahatgüzarına Sait Paşa ile ilgilenmesi için talimat vermiş ve zat-ı şahanenin dikkatini celp ederim demiştir. Bkz. *Sait Paşa Hatıratı*, II/2, s. 258.

bolü olması dolayısıyla yıllardır sürdürülen Arnavutluk harekâtına son vermişti.¹⁸¹ Askeri harekâta irade-i seniyye ile son verilirken İpek'teki Divan-ı Harb-i Örfi'ye de son verilmişti.¹⁸² Hükümet harekât sonrası durumu yerinde tespit için Müşir Kazım Paşa başkanlığında bir heyeti İşkodra'ya göndermişti.¹⁸³ Yeni hükümet, Dâhiliye eski nazırı Hacı Adil Bey'in üç ay önce hazırladığı Arnavutluk raporunu dikkate değer bulmakta ve bu raporun gözden geçirilmesinin faydalı olacağını ifade etmişti.¹⁸⁴ Fakat iş işten geçmiş ve malisörlerin Dağlılarla harekât-ı tecavüziyeye kıyam etmelerine nazaran artık bunların elde edilmelerine ümit ve imkân kalmadığı İşkodra'da bulunan komutan Kazım Paşa tarafından tespitle Harbiye Nezareti'ne tebliğ edilmişti.¹⁸⁵

Arnavutluk'taki sorunların kökeninde devlet yönetiminde yaşanan aşırılıkların sonuçları yaşanıyordu. Halka alışık olunmayan kanunlar uygulanıyor, vergi vermeyen bu insanlardan verginin her çeşidine zorlanıyor ve askerlik yapmayan insanlar askerlik yapmaya zorlanıyordu. Meşrutiyete rağmen her yerde tek tip bir yönetim anlayışı, iktidarı halkın indinde sevimsiz duruma düşürmüştü. Ülkenin birçok yerinde, aşiretler başta olmak üzere insanlar silahlarıyla birlikte gezerlerken, silaha çok düşkün bir millet olan Arnavutların silahları zorla ellerinden alınıyordu. Nitekim Talat Paşa daha sonraki yıllarda kaleme aldığı hatıralarında Arnavutluk'taki isyanların kendi hataları sonucu ortaya çıktığını kabul etmişti.¹⁸⁶ Fakat her şeye rağmen siyasi nazarlar, Balkan ittifaklarını, hazırlıklarını görmüyor hatta görmek istemiyorlardı.

Meşrutiyet sürecinde Arnavutların, çevredeki güçler tarafından kışkırtıldığı unutulmamalıdır. Aslında Arnavutluk'un istiklaline küçük bir zümre taraftar idi. Halkın böyle bir talebi yoktu. Buna bir kanıt olarak, İsmail Kemal Bey, Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan için Draç'a gittiğinde tam bir hezimete uğramış, fikrini benimseyecek dört kişi bulamamıştı. İsmail Kemal Bey memleketi olan Avlonya'ya geldiğinde ise sadece on on beş kişi bulabilmişti.¹⁸⁷ İsmail Kemal Bey,

¹⁸¹ *ATASE. BLH*, Klasör:96, Dosya:1, Fihrist:1-12a; *BOA. MV*, Dosya no:167, Gömlek no:40. (22 Temmuz 1912)

¹⁸² *ATASE. BLH*, Klasör:96, Dosya:01, Fihrist:01-11. (4 Ağustos 1912 tarihli Bab-ı Ali'ye gönderilen tezkere)

¹⁸³ *BOA. HR. SYS*, Dosya no:152, Vesika no:66. (5 Ekim 1912)

¹⁸⁴ *BOA. DH. SYS*, Dosya no:78, Gömlek no:3-11. (3 Ekim 1912 tarihli Sadrazam namına Müsteşar tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgraf)

¹⁸⁵ *BOA. HR. SYS*, Dosya no:152, Vesika no:71. (11 Ekim 1912)

¹⁸⁶ *Talat Paşa'nın Anıları*, (Haz. Alpay Kabacalı), İstanbul, T. İş Bank. Yayınları, 2007, s. . Maliye Nazırı Cavit Bey, "Bu ne biçim devlet? Halkının bir kısmı on para vermez, üstelik imtiyazlarının sus payı gibi devlet hazinesinden para alır. Vergi memuru girmemiş yerler var. Evvela nimet-külfet müsavata, sonra siyasi hürriyet" diyerek Talat Paşa'ya serzenişte bulunması oldukça önemlidir. Bkz. Bilgin Çelik, *a.g.e.*, s. 372.

¹⁸⁷ Ali Yavuz, *Arnavutluk İsyanları 1773-1912*, İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1973, s. 37-38. İsmail Kemal Bey, Draç'ta halkın ilgisizliğini kabul ediyor fakat Avlonya'da

Draç'ta halkın ilgisizliğini kabul ediyor fakat Avlonya'da durumun farklı olduğunu halkın coşkusu ve sevinciyle karşılandıklarını söylüyordu. Yine de gelen toplam delege sayısı seksen üç kişiydi.¹⁸⁸ Fakat bu küçük zümre hemen devreye girerek, "Osmanlı mağlup oldu, artık bizim için düşmana mukabeleye kıyam etmek, memleketimizin evlad-ı iyalimizin perişanlığına sebebiyet vermekten başka bir netice vermeyecektir. Çünkü mukabele edecek top ve silahımız yok. Teslim olalım, Arnavutluk'un istiklaline çalışalım" demişlerdi.¹⁸⁹

Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın dördüncü Arnavutluk isyanı hakkındaki görüşü de şöyleydi: "İsyan denilen şu ayaklanma devlet aleyhine bir hareket olmayıp, ancak bir siyasi partinin bunların hareket hürriyetlerine hücum etmesine karşılıktır".¹⁹⁰ Yeni sadrazam isyanı bastırmanın kuvvet yolu ile mümkün olmadığını anladığından, bunu ikna yolu ile çözmek için Müşir İbrahim ve Süleyman Paşalarla Daniş Bey'den oluşan bir heyeti Arnavut reisleri ile görüşmek üzere Üsküp ve Priştine'ye göndermişti.¹⁹¹ Fevzi Çakmak, "Her tarafta silahlar atılıyor, mücadeleler oluyordu. İbrahim Paşa heyeti, vaziyeti başka türlü görüyordu. Vaziyetin vahameti hakkında ne söylenirse İttihatçı zihniyeti addolunuyordu. Vaziyetteki tehlike pek ağırdı" diyordu.¹⁹² Belki de İbrahim Paşa'yı böyle bir tepite zorlayan durum, Balkanlarda altı ay öncesinde ittifaklar yapılmasına rağmen hükümetin Arnavutları düşman gibi görerek davranmasıydı. Sanki gizli bir el Arnavutları meydana gelecek bir savaşta düşman safına geçmeye zorluyordu. Arnavutluk olayları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümet etme biçimine ve yanlış siyasetine bir tepki olarak algılanması gerekirdi. Yapılan müzakereler sonunda Arnavutlar bazı isteklerde bulunmuşlardı. Bu isteklerin özü yerel özerkliğe dayanıyordu. Burada göze çarpan önemli isteklerden biri de Hakkı ve Sait Paşa kabinelerinin Divan-ı Ali'ye verilmesiydi.¹⁹³ Nitekim Gazi Ahmet Paşa hükümeti kurulur kurulmaz, Arnavutluk sorununu tamir etmek için Arnavutların taleplerini dikkate almıştı. Bunlar: Meclis-i Mebusanın feshi, yeni seçimlerin kanun dairesinde serbest yapılması, Heyet-i Vükela'nın değişmesi, Kamil Paşa'nın sadarete getirilmesi ve evvelce ellerinden alınan silahların geri verilmesi idi.¹⁹⁴ Bu taleplerin yerine getirilmesi çok

---

durumun farklı olduğunu halkın coşkusu ve sevinciyle karşılandıklarını söylüyordu. Yine de gelen toplam delege sayısı seksen üç kişiydi. Bkz. *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, (Çev. Adnan İslamoğulları-Rubin Hoxha), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 266.

¹⁸⁸ *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, s. 266.

¹⁸⁹ Suat Zeyrek, *a.g.t.*, s. 338; *Osmanlı'nın Son Dönemi ve Arnavutlar*, (Der. Hakan Kazım Taşkıran), İstanbul, Tepekule, 2008, s. 28.

¹⁹⁰ Rıfat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989, s. 344.

¹⁹¹ Fevzi, *Garbi Rumeli'nin Sureti Ziyai ve Balkan Harbinde Garp Cephesi*, Yıldız Erkânı Harbiye Mektebi Matbaası, t.y., s. 90.

¹⁹² Fevzi, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁹³ Necdet Akyıldız, *a.g.t.*, s. 15.

¹⁹⁴ Mehmet Selahaddin Bey, *a.g.e.*, s. 52.

önemliydi. Çünkü Balkan devletlerine karşı güçlü bir varlık gösteren Arnavutlar, böylece Osmanlı Devleti'ne bağlanmaya çalışılmıştır.

Gazi Ahmet Paşa, cesaretiyle tanınan askeri bir deha olduğu halde acizlik göstererek başarısız olmuştu. Bu dönemde iktidar, ateşten bir gömlek giymekti. Bu hükümet ülkede bir ümit doğurmakla birlikte, başka bir meseleye sebep olmamak için itidali elden bırakmamıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı birlikte idareye çalışması bu dönemin en önemli handikabı idi. Buna rağmen yeni hükümetin oluşumu özellikle Arnavutlar arasında sevince sebep olmuştu. Büyük Kabine'nin ilk icraatı üç yıldır süren Divan-ı Harb-i Örfi'yi kaldırarak, Arnavutluk sorununu çözümlenmek olduğu halde, 1912 yılı Ağustos başlarında Arnavutlar, Üsküp ve Firzovik üzerine yürüyerek mahpusları salıvermişlerdi. Köprülü ve Selanik'e doğru sarkmışlardı. Bu durumda Büyük Kabine de Arnavut asilerine karşı metanetle hareket edememişti. Bununla birlikte Arnavutlarla müzakerele- re başlanmış, onların tam bir muhtariyet şeklini ihtiva eden talepleri kabul edilmiş- ti. Müşir İbrahim Paşa buraya tam yetkiyle gönderilmiş, fakat karşılıklı yazışma- larda çok zaman kaybedilmesi isyancıların toparlanmalarına neden olmuştu.¹⁹⁵ Buna rağmen Büyük Kabine, Arnavutluk isyanını barış yolu ile çözmeye karar vermiş, Meşrutiyet şartlarına uymayı başlıca prensip haline getirmişti. Fakat Arna- vutlar Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasında ısrar ediyorlardı. Meclisin kapatılması İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Arnavutlar arasındaki rekabetin bir sonucudur deni- lebilir. İsa Bolatin verdiği Besa gereği Selanik'te II. Abdülhamit'i kurtarmak, tek- rar hükümdar yapmak istiyordu. İstanbul kabul etmezse Rumeli padişahı yapacak- tı.¹⁹⁶

Sonuç olarak Balkan devletlerini Osmanlı Devleti'ne karşı birleştiren, cesa- ret veren daha da önemlisi böyle bir zamanın geldiğine inandıran olay Arnavut ayaklanması olmuştu. Çünkü savaş öncesinde Köprülü, Üsküp, Taşlıca, Tuz ve İşkodra'da şekavet ve isyanlar artmıştı. Malisörler de ayaklanmışlardı. Malisörlerin isyanı 1912 yılı yazı boyunca devam etmişti. Kosova vilayetinde de işler karıştı. Siyasi ortam Balkan hükümetleri için istedikleri kıvama gelmişti.¹⁹⁷ Balkan devlet- lerinin Osmanlı Devleti aleyhine olarak birlikte hareket etmeleri sonucu, Osmanlı hükümeti dikkatini Balkanlar üzerine yoğunlaştırmış ve Arnavutluk sorunu birinci gündem olmaktan çıkmıştı. Çünkü her çıkan isyan ve bastırılış şekli, halkın devlete karşı soğumasına hatta düşman olmasına neden olmaktaydı. İttihat ve Terakki Ce- miyeti'nin örtülü milliyetçilik ve merkezîyetçilik politikaları ciddi manada tepkile- re neden oluyordu. Bu merkezîyetçilik politikaları olmasaydı, Arnavutlar bir an- lamda düşman bir kitle olarak ortaya çıkmazlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bü- tün politikalarında muhalefeti kontrol altında tutmak gibi önemli bir hedefi vardı.

¹⁹⁵ Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, (Yay. Haz. Erol Kılıncı), İstanbul, Ötüken, 1999, s. 165.

¹⁹⁶ Fevzi, *a.g.e.*, s. 90; Bayur, *TİT*, II/ 1, s. 314.

¹⁹⁷ Fevzi, *a.g.e.*, s. 91-92.

Sonunda dikensiz bir gül bahçesine doğru gidilirken unsurların sert muhalefeti, bu sefer iktidar için yapılmayıp, ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit etmeye başlamıştı. Arnavutlardan isyan beklenirdi fakat ayrılık için bağımsızlık, beklenen bir hareket değildi. Osmanlı Devleti, altı yüz yılı geçen saltanatı döneminde Arnavut asıllı 42 sadrazama görev verilmişti. Bu toplam 106 yıllık bir süreye denk gelmektedir. Bu kadar uzun süre iktidara ortak olan, Arnavutlardan her şeye rağmen böyle bir hareket beklenmiyordu. Arnavut bağımsızlığını öne çıkaranlar daha çok Hıristiyan Arnavutlardı. İsmail Kemal Bey gibi Arnavut ileri gelenleri, Arnavutların Müslümanlığını kabullenebilmiş değillerdi. Nitekim bu siyaset bugün de devam etmekte olup, Arnavutça yayınlanan ve Almanya'nın desteklediği "Ümit Günleri" gazetesi Hıristiyanlık propagandası yapmakta, "Ey Arnavutlar gelin, yeniden eski dininize dönün! Hıristiyan olun!" demektedir.¹⁹⁸ Osman Nizami Paşa: "Akılâne bir surette bahs olunacak müsadaat ile Arnavutları teskine muvaffak olursak Rumeli'deki karışıklıkları valilerimiz, hemen itfa ve izale hususunda tedbirli hareket ederlerse, Balkanlardaki küçük devletlerin rahat durmaları mümkündür" demişti.¹⁹⁹

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte aslında çok sayıda Arnavut asilzadesi mebus olarak İstanbul'a gelmişti. Bu durum Arnavutların yeniden yakınlığını sağlama bakımından bir ümit doğurmuştu. Fakat çok geçmeden İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anlaşmazlığa düşerek memleketlerine geri dönmüşlerdi. Balkan Savaşı'nın çıkmasını fırsat bilen bu muhalif entelektüel takımı, Arnavutluk'un bağımsızlığına giden yolda önemli rol oynamışlardı.²⁰⁰ Avusturya, İtalya ve Karadağ'ın baskı ve propagandası altında bulunan Arnavutlar da milliyet bağının din bağına nazaran daha güçlü olması, kötü yönetim ve uygulamalarla birleşince ortaya çıkan Arnavut ayaklanması, Osmanlı otoritesini öylesine sarsmıştı ki devletin imparatorluk yapısı çökmüştü. Bu sebeple Aubrey Herbert: "Türkleri yenenler, Sırplar, Yunanlılar ya da Bulgarlar değil Arnavutlar oldu" demiştir.²⁰¹ Balkan haritasına son eklenen bir devlet olması bakımından Arnavutluk'un kurulması, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinin tabî bir sonucuuydu. Zaten yarı bağımsız olan Arnavutlar, Balkanlarda yerlerini almak pahasına, Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin kaybetmesine yardımcı olarak amaçlarına ulaşmışlardı. Arnavutlar bundan sonra beklemedikleri bir şekilde acımasız Slav düşmanlığı ile karşı karşıya kalacaklardır. Fanatik Ortodoks Slav kiliseleri Müslüman Arnavutlara tahammül göstermemişlerdi.

Balkan Savaşı'nın da yakın nedenlerini oluşturan Arnavutlar, "Osmanlı doğmuşuz Osmanlı ölmek isteriz" yolundaki isteklerini yaşamaya imkân bulamamışlardı. Arnavutluk'ta olup bitenler çok uzaklardaki başkent İstanbul'un siyasi mahfillerinde aynen suya atılan taşın uzaklaşan halkaları gibi misli ile büyüyerek

¹⁹⁸ Yavuz Bülent Bakiler, *Üsküp'ten Kosova'ya*, İstanbul, Size Dergisi, 2011, s. 195.

¹⁹⁹ BOA. BEO, Dosya no:4002, Gömlek no:300128, Lef:2.

²⁰⁰ Avlonyalı Süreyya Bey, *a.g.e.*, s. 23.

²⁰¹ Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 306.

aksi seda bırakıyordu. Arnavutluk olayları, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki son felaketinin, Balkan faciasının, menşe ve müsebbibi olmuştu.²⁰² Arnavutların isyan ve ihtilalleri ile çöküşün hızlandığı rahatlıkla söylenebilir. Balkan Savaşı'nda Malisörler, Karadağlılarla birlikte hareket ederek Türkler aleyhine silah kullanmışlardı. Sadrazam Hakkı Paşa, Mebusan Meclisi'nde yaptığı konuşmada Arnavutları Osmanlı tacının bir pırlantası olarak tanımlamıştı.²⁰³ Hüseyin Kazım Kadri de hırsızların bu kıymetli pırlantayı çaldıklarını ifade etmişti. Arnavutluk sorunu aynı zamanda Yunanistan'a da Girit sorununu halletmek için bir fırsat vermişti.²⁰⁴

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

ATASE. BLH, Klasör:86, Dosya:55, Fihrist:01-06. (3 Haziran 1912 tarihli 7. Kolordu Komutanı İsmail Fazıl Paşa'dan varit olan acil telgraf)

ATASE. BLH, Klasör:96, Dosya:1, Fihrist:1-12a.

ATASE. BLH, Klasör:72, Dosya:2, Fihrist:06-04. (9 Mayıs 1912 tarihli İşkodra Müstakil Fırkası Komutanı Hasan Rıza Bey'den mevrut telgraf)

ATASE. BLH, Klasör:72, Dosya:2, Fihrist:06-05. (9 Mayıs 1912 tarihli 2. Ordu Müfettiş vekili Zeki Paşa'dan mevrut acil telgraf)

ATASE. BLH, Klasör:96, Dosya:01, Fihrist:01-11. (4 Ağustos 1912 tarihli Bab-ı Ali'ye gönderilen tezkere)

BOA. HR. SYS, Dosya no:153, Gömlek no:56.

BOA. HR. SYS, Dosya no:152, Gömlek no:9. (23 Ağustos 1912'de Maslahatgüzar Miralay Ali Bey'in şifre telgrafi) Aslında Hariciye Nezareti

BOA. HR. SYS, Dosya no:152, Gömlek no:1. (18 Ağustos 1912) Nitekim Sadrazam Gazi Ahmet Paşa böyle bir ittifakın olup olmadığını Çetine sefaretinden sorulmasını istiyordu.

BOA. HR. SYS, Dosya no:152, Gömlek no:26. (5 Eylül 1912)

BOA. HR. SYS, Dosya no:150, Gömlek no:33, Lef:2-1.

BOA. DH. SYS, Dosya no:78, Gömlek no:3-5.

BOA. HR. SYS, Dosya no:151, Gömlek no:82. (27 Temmuz 1912)

²⁰² Abdurrahman Nafiz, Kiramettin, *İşkodra Savunması*, s. 144.

²⁰³ Hasan Basri, *a.g.e.*, s. 16; Bilgin Çelik, *a.g.e.*, s. 386.

²⁰⁴ Erol Ulubelen, *a.g.e.*, s. 109.

- BOA. HR. SYS*, Dosya no:200, Gömlek no:18.
- BOA. Y. PRK. MYD*, Dosya no:26, Gömlek no:97.
- BOA. TFR. I. KS*, Dosya no:177, Gömlek no:17678.
- BOA. DH. MKT*, Dosya no:1301, Gömlek no:19. (24 Ağustos 1910 tarihli Kosova Vilayeti'ne gönderilen şifre)
- BOA. DH. MUI*, Dosya no:107, Gömlek no:44. (2 Temmuz 1910)
- BOA. DH. MUI*, Dosya no:80-3, Gömlek no:12. (23 Mayıs 1910 tarihli Diyarbekir Vilayeti'ne gönderilen şifre)
- BOA. Y. PRK. ML*, Dosya no:28, Gömlek no:37. (26 Temmuz 1907)
- BOA. MV*, Dosya no:152, Gömlek no:77. (23 Mayıs 1911)
- BOA. DH. MUI*, Dosya no:124, Gömlek no:1. (18 Nisan 1911)
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:136, Gömlek no:21. (26 Haziran 1910 tarihli "Çetnikî Veseynik" gazetesinin tercüme hali)
- BOA. BEO*, Dosya no:3873, Gömlek no:290424, Lef:19. (27 Mart 1911)
- BOA. BEO*, Dosya no:3873, Gömlek no:290424, Lef:10.
- BOA. BEO*, Dosya no:3873, Gömlek no:290424, Lef:5. (9 Nisan 1911)
- BOA. BEO*, Dosya no:3873, Gömlek no:290424, Lef:2. (10 Nisan 1911)
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:142, Gömlek no:67. (13 Nisan 1911)
- BOA. BEO*, Dosya no:3895, Gömlek no:292074, Lef:2.
- BOA. BEO*, Dosya no:3893, Gömlek no:291920, Lef:1. (13 Mayıs 1911 tarihli Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraf)
- BOA. BEO*, Dosya no:3893, Gömlek no:291920, Lef:3. (10 Mayıs 1911 tarihli İşkodra Kuvay-ı Mürettep Komutanı Şevket Turgut Paşa'dan gelen şifreli telgraf)
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:140, Gömlek no:23. (26 Haziran 1911 tarihli Berlin Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen gazete bendinin tercümesidir)
- BOA. BEO*, Dosya no:3882, Gömlek no:288878. (Karadağ hududu komiserinin 3. Ordu Komutanlığı'na gönderilen takrir sureti)
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:153, Gömlek no:13. (19 Mayıs 1911)
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:146, Gömlek no:6, Lef:5. (15 Haziran 1911)
- BOA. BEO*, Dosya no:3914, Gömlek no:293495. (11 Temmuz 1911)

- BOA. BEO*, Dosya no:3437, Gömlek no:257706.
- BOA. BEO*, Dosya no:3466, Gömlek no:259942.
- BOA. BEO*, Dosya no:3484, Gömlek no:261268.
- BOA. BEO*, Dosya no:3486, Gömlek no:261414.
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:150, Gömlek no:31. (25 Ocak 1912)
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:170, Gömlek no:80, Lef:2-1. (19 Şubat 1912)
- BOA. DH. SYS*, Dosya no:82, Gömlek no:3-7, Lef:2 ve 5. (30 Aralık 1911)
- BOA. DH. SYS*, Dosya no:82, Gömlek no:3-7, Lef:7. (4 Mart 1912)
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:151, Gömlek no:10. (21 Mayıs 1912)
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:151, Gömlek no:19. (28 Mayıs 1912)
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:151, Gömlek no:54, Lef:9.
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:150, Gömlek no:33, Lef:1-1. (Çetine Sefiri Alfred Rüstem Bey'den varit olan telgraf)
- BOA. DH. SYS*, Dosya no:49, Gömlek no:60, Lef:2. (26 Haziran 1912 tarihli tahrir sureti)
- BOA. MV*, Dosya no:167, Gömlek no:40. (22 Temmuz 1912)
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:152, Vesika no:66. (5 Ekim 1912)
- BOA. DH. SYS*, Dosya no:78, Gömlek no:3-11. (3 Ekim 1912 tarihli Sadrazam namına Müsteşar tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgraf)
- BOA. HR. SYS*, Dosya no:152, Vesika no:71. (11 Ekim 1912)
- BOA. BEO*, Dosya no:4002, Gömlek no:300128, Lef:2.
- İSAM Arşivi*, Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (*HHPE*), Dosya no:7, Gömlek no:350. (18 Mart 1903)
- İSAM Arşivi*, *HHPE*, Dosya no:1, Gömlek no:50. (3 Kasım 1907)
- İSAM Arşivi*, *HHPE*, Dosya no:7, Gömlek no:346. (3 Kasım 1907)
- İSAM Arşivi*, *HHPE*, Dosya no:7, Gömlek no:349. (13 Eylül 1907)
- İSAM Arşivi*, *HHPE*, Dosya no:7, Gömlek no:403. (16 Ekim 1907)
- İSAM Arşivi*, *HHPE*, Dosya no:4, Gömlek no:223. (12 Temmuz 1908)
- İSAM Arşivi*, *HHPE*, Dosya no:12, Gömlek no:714. (26 Temmuz 1909)

B) Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

- MMZC*, Devre:1, İnikad:5, s. 53-56. (21 Kasım 1909)
MMZC, Devre:2, İnikad:34. (16 Temmuz 1912)
MMZC, Devre:2, İnikad:11. (8 Haziran 1912)
MMZC, Devre:1, İnikad:35. (28 Kanuni evvel 1327/ 10 Ocak 1912)
MMZC, Devre:1, İnikad:83, sene:3, s. 444. (6 Nisan 1327/19 Nisan 1911)
MMZC, Devre:1, İnikad:5, sene:4, s. 55. (10 Teşrin-i evvel 1327/23 Ekim 1911)
MMZC, Devre:1, İnikad:35. (28 Kanuni evvel 1327/ 10 Ocak 1912)
MMZC, Devre:2, İnikad:9-10, s. 144-185, 18, 23 Mayıs 1328/1912.

C) Gazeteler

- Tanin*, 9 Temmuz 1912, no:1375.
Tanin, 21 Ağustos 1912, no:1418.
Sabah, 25 Temmuz 1912, no:8207.
Tanin, 30 Mart 1911, no:924.
Tasvir, 7 Eylül 1947, Tefrika 11.
Tasvir, 6 Eylül 1947, Tefrika 10.
Tasvir, 12 Eylül 1947, Tefrika:15.
Tasvir, 13 Eylül 1947, Tefrika 17.
Tasvir, 6 Eylül 1947, Tefrika 10.
Tanin, 23 Mayıs 1326/5 Haziran 1910, no:632.
Tanin, 4 Haziran 1326/17 Haziran 1910, no:644.

D) İnceleme Araştırma Eserleri

- Abdurrahman Nafiz, Kiramettin, *1912 - 1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması*, C. I ve II, Ankara, 2007.
Ahmad, Feroz, "Lev Troçki'nin Yazdıkları", *Tarih ve Toplum*, sayı:17, Mayıs 1985.
Ahmet Hamdi, *Arnavutluk Hakkında Mütalaa-i Muhtasara*, İstanbul, Matbaa-i Orhaniye, 1920.

- Ahmet Şerif, *Arnavutluk'ta, Suriye'de, Trablusgarb'de Tanin*, C.II, Ankara, TTK, 1999.
- Akyıldız, Necdet, *Temmuz 1330'da Meclis-i Mebusan'da Geçen Divan-ı Ali Bahislerine Bir Nazar*, İ.Ü. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.
- Andonyan, Aram, *Balkan Harbi Tarihi*, Sander Yayınları, İstanbul, 1975.
- Artuç, İbrahim, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1988.
- Arslan, Ali, "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı", *Balkanlarda İslam Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003.
- Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, İstanbul, Klasik, 2009.
- Aydemir, Ş. Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C.II, Remzi Yayınları, İstanbul, 1970.
- Ayverdi, Samiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, C.3, Damla Yayınevi, İstanbul, 1981.
- Bakiler, Yavuz Bülent, *Üsküp'ten Kosova'ya*, İstanbul, Size Dergisi, 2011.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: I, 1911 Başından Balkan Savaşına Kadar, Ankara, TTK, 1991.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1985.
- Birinci Ferik Zeki, *Balkan Harbine Ait Hatıratım*, Matbaa-i Askeri, Dersaadet, 1337.
- Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990.
- Bozboru, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.
- Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal, Mesail-i Siyasiye 2*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaası, 1331.
- Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaası, 1331.
- Childs, Timothy W., *Trablusgarp Savaşı ve Türk - İtalyan Diplomatik İlişkileri 1911-1912*, (Çev. Deniz Berktaş), İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.

- Çavdar, Tefik, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara, Dost Kitabevi, 1984.
- Çelik, Bilgin, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, İstanbul, Büke, 2004.
- Çolaku, Şaban, *İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine*, XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayrı basım, Ankara, TTK, 1994.
- Danişment, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.4, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1972.
- Diriyol, Edwar, *Şark Meselesi, Bidayeti Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, İstanbul, 1328, s. 508.
- Eraslan, Cezmi, "Osmanlı Devleti'nin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması", *İ.Ü. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı:13, İstanbul, 2008.
- Fevzi, *Garbi Rumeli'nin Sureti Ziyat ve Balkan Harbinde Garp Cephesi*, Yıldız Erkânı Harbiye Mektebi Matbaası, t.y.,
- Gelmez, Adnan, *Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis'i Mebusan Seçimleri*, İ.Ü. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Genelkurmay Atase Başkanlığı, *Balkan Harbi (1912-1913), Garp Ordusu, Vardar Ordusu ile Ustruma Kolordusunun Harekât ve Muharebeleri*, C.III, Kısım: I, Ankara, 1979.
- Hall, Richard, *Balkan Savaşları 1912 – 1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, İstanbul, Homer Yayınları, 2003.
- Harp Akademileri Komutanlığı, *Balkan Harbinden Günümüze Bakış*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1995.
- Hasan Basri, *Arnavutluk ve Buhran-ı Osmanî*, yy., 1329.
- Hatemi, Nilüfer, *Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Hocaoğlu, Baran, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Hüseyin Kazım, *Arnavutlar Ne Yapabilir?*, İstanbul, 1330.
- İpşirli, Mehmet, "Osmanlılarda Cuma Selamlığı: Halk-Hükümdar Münasebetleri Açısından Önemi" *Prof. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991.
- İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, (Çev. Adnan İslamoğulları-Rubin Hoxha), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.

- Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005.
- Karabekir, Kazım, *Günlükler (1906 - 1948)*, C.I, İstanbul, YKY, 2009.
- Karal, E. Ziya *Osmanlı Tarihi*, C.IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul, Timaş, 2010.
- Kocatürk, Önder, *Osmanlı - İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası*, C.1, (1911-1914), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, Tan, 1945.
- Külçe, Süleyman, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, İzmir, 1944.
- Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1987.
- Mahmut Celalettin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, (Yay. Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul, Bereket yayınevi, 1983.
- Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, (Yay. Haz. Erol Kılınç), İstanbul, Ötüken, 1999.
- Malcolm, Noel, *Kosova, Balkanları Anlamak İçin*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.
- Mango, Andrew, *Atatürk*, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000.
- Mehmet Selahattin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İstanbul, İnkılâp, 1989.
- Miralay Raşit Galip, "İslamiyet ve Yeni Arnavutluk", *İslam Mecmuası*, sayı:11, yıl:1, 19 Haziran 1330.
- Müfid Şemsi, *Şemsi Paşa, Arnavutluk ve İttihat –Terakki*, İstanbul; Nehir, 1995.
- Rohde, Hans, *Asya İçin Mücadele Şark Meselesi*, (Çev. Nihat), İstanbul, Askeri Matbaa, 1932.
- Sait Paşa Hatıratı*, II/2, İstanbul, 1328.
- Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*, E Yayınları, İstanbul, 1983.
- Simavi, Lütfi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim*, İstanbul, Örgün Yayınları, 2004.
- Simavi, Lütfi, *Sultan Mehmet Reşat Hanın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, 2. Kısım, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1340.
- Sönmez, Banu İşlet, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul, YKY, 2007.
- Şeyhülislam Cemalettin Efendinin Hatırat-ı Siyasiyesi*, Dersaadet, 1336.

- Talat Paşa'nın Anıları*, (Haz. Alpay Kabacalı), İstanbul, T. İş Bank. Yayınları, 2007.
- Tokay, Gül, *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
- Uçarol, Rifat, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989.
- Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, Cumhuriyet, 2009.
- Vasa Efendi, *Arnavutluk ve Arnavutlar*, İstanbul, 1297.
- Velay, Şarl, *Anadolu'nun İstikbali ve Akdeniz Meselesi* (Mütercim Yusuf Ziya), Dersaadet, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1329.
- Yalman, Ahmet Emin, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1888-1918)*, C.I, İstanbul, 1970.
- Yavuz, Ali, *Arnavutluk İsyancıları 1773-1912*, İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1973.
- Zeyrek, Suat, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, İ.Ü. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, 2012.
- Zürcher, Erik Jan, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma (1908-1928)*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.